

– Természetesen tettek, még a főnöknő az életében. Azt akarták, hogy értesítsem őket mindenről, ami a renden belül történik. És ha aláírom, hogy mire szervezkedünk és új rendet akarunk alapítani, vagy újraalakulni, egyszerűen elteszik a jegyzőkönyvet levéltárba, semmiféle következménye nem lesz. Ha én ezt megígérem és rendszeresen értesítgetem őket, akkor nem lesz semmi baja a főnöknőnek. Különben pedig börtönbe viszik, aztán ki tudja, hogy mi lesz – mondták.

– *A világi életből ez is ismerős persze. Hiszen akkor nagyon sok embernek mondták, ha nem vallasz, vagy nem működsz velünk együtt, behozzuk a feleséged, a gyereked, aztán megkínózzuk itt előtted.*

– Én erre azt válaszoltam, hogy legfeljebb vértanú lesz a főnöknő, de olyat nem írhatok alá és nem ígérhetek meg, amit nem tudok teljesíteni.

– *1950-ben körülbelül kilencezer nővér volt Magyarországon, 1990-re hányan maradtak?*

– Körülbelül háromezren, de több mint a fele nyolcvan éven fölül van. A fiatalabb generáció szinte alig létezik közöttünk, hiszen az utóbbi években tilos volt a felvétel. Azok a rendek, amelyek fiatalabbakat fölvettek, illegális módon tették. Hála Istennek, hogy még itt vannak ezek a nővérek, de igen nagy szükségünk volna fiatalokra. Reményt adó, hogy rendjeink iránt érdeklődő fiatalok most már nagy számban vannak Magyarországon.

(Kossuth Rádió, 1990.)

Széchenyiként kitelepítve

– *Széchenyi István szeptember végi születésnapja is sarkallt, hogy a nagy család nyomába eredjek. A legnagyobb magyar egyik leszármazottja műfőditőként él Budapesten, a Toldi Ferenc Gimnáziumban dolgozik. De a történelmi név viselőjével nem mindig bánt kesztyűs kézzel a történelem.*

Amikor beléptem Széchenyi Kinga budai lakásába, rögtön Széchenyi- emlékek után kutattam a szobában.

– A nagyapám testvérének, Széchenyi Miklós püspöknek a bronz mellszobra van a szobánkban. Győri és nagyvárad püspök volt Széchenyi Miklós, egy ideig a bécsi Pázmáneumban is működött.

– *Beszélgjünk a családfájáról. A Széchenyiek melyik ágához tartozik ön?*

– Széchenyi Ferencnek, a Nemzeti Múzeum megalapítójának három fia volt: Pál, Lajos és István. Az én családom Pál ágából származik. Ez ma a legnépesebb ága a Széchenyi családnak.

– *Ez persze nem jelenti azt, hogy Széchenyi István szellemisége nem uralja az önök családját.*

– Minden Széchenyire nagy hatással van, hogy ebbe a családba született. Mindenféle szempontból vállalni kellett, hogy Széchenyi családjába született, és egy ilyen nagy embert adott Magyarországnak ez a család. Vállalni persze kétszeresen is nehéz volt, mert az ilyen családok az elmúlt ötven évben nagyon sok viszontagságon mentek keresztül. Ha valamit egyáltalán csinálhattunk is, duplán kellett bizonyítani.

– *Azt, hogy nehéz volt Széchenyinek lenni Magyarországon az elmúlt évtizedekben, talán az is bizonyítja, hogy ezzel a névvel százhatvanan élnek. De talán tizenhatan, ha itthon vannak.*

– A családból nagyon sokan elmentek a háború végén, negyvenötben és az azt követő időszakban. Még ötvenhatban is nagyon sokan távoztak Magyarországról.

– *És hogyhogy önök itthon maradtak?*

– Ezt édesanyám gondolta alaposan át, és úgy érezte, azután én is a testvéremmel együtt, hogy itt kell maradnunk, és meg kell próbálni – amennyire lehet – itt leélni az életünket. És, amennyire lehet, használni Magyarországnak.

– *Annyit tudok önökről, hogy – pontosan a nevük miatt – vesszőfutás volt az életük az ötvenes években. A kitelepítettek sorsa jutott a családnak.*

– A legelső napon telepítettek ki minket, ötvenegy május huszonharmadikán. Titokban tartották, hogy rengeteg embert telepítenek ki Budapestről. Amikor kézhez kaptuk a végzést, még semmit nem tudtunk arról, hogy mit jelent ez. Akik később kapták meg, legalább egyes értékeiket tudták menteni és tudtak néhány előkészítő hadműveletet tenni. Dehát ezt mi nem tudtuk és nem egész huszonnégy óra volt a felkészülésre, amikor hajnali négykor jöttek értünk, és puskás ÁVO-sok vittek el. A család akkor két gyerekből, édesanyámból és a nagynéniből állt. Két és fél évet töltöttünk egy Kótelek nevű helyen, Szolnok megyében, ahol édesanyám mezőgazdasági munkát végzett. A legnehezebb a rizsföldön való munka volt. Nyáron mi is dolgoztunk a mezőgazdaságban és nagyon kellemetlen dolgok fordultak elő, mert a rendőrség állandóan zaklatta a kitelepítetteket, különböző indokokkal.

– *Térjünk még vissza arra a pillanatra, amikor el kell indulni Budapestről. Sok emberrel beszéltem, és majd' mindenki azt mondta, hogy hajnalban, amikor még a fények alig-alig látszódtak, ponyvás kocsik jelentek meg a házuk előtt. Aztán elvitték őket egy vasútállomásra, bevaгонírozták őket és azt sem tudták, hogy hová indulnak.*

– Ez így történt. Hajnali négykor indultunk a lakásról, a Ferencvárosi pályaudvaron gyűjtötték össze az embereket, és késő este kerültünk erre a Kótelek nevű helyre. Ahova nem is vonattal érkeztünk, mert odáig nem ment vonat.

– *Szokás szerint onnan már lovaskocsikkal vitték tovább az embereket.*

– Igen. Egy nagyon kedves családhoz kerültünk, ahova több kitelepített családot kvártélyoztak el. Azt is meg kell hogy mondjam, ezek a vidéki emberek nagyon kedvesek voltak velünk. Mert úgy kerültünk oda, hogy gyakorlatilag néhány koffernyi holmit vihettünk csak magunkkal. A befogadók segítettek minket végig. Édesanyám hosszú ideig, utána is tartotta a kapcsolatot azokkal, akiknél laktunk.

– *Élni kellett, öten voltak, öt embert el kellett tartani.*

– Amikor ilyen nagyon nehéz időszakok vannak, a családok még jobban összefognak. Ebből az időszakból nagyon-nagyon sokat tanultam, hogy hogyan lehet a legegyszerűbb körülmények között is megszervezni az életet. Nagynyám ott tanított például minket nyelvekre, régi utazásait mesélte el. Úgyhogy amikor először Rómába kerültem, pontosan tudtam, hogy milyen helyeket kell megnéznem, mert a kitelepítéskor ezeket elmesélte nekem.

– *Tudom, hogy édesanyja nagy levelező volt, igen gazdag volt a saját levéltára. Ez is veszélybe került.*

– Éjszaka elvitték édesanyámat és hajnalig faggatták. Az egész levelezését – mint kiderült – lemásolták, és mindenki iránt érdeklődtek...

– *Mármint akikről szó volt a levelekben?*

– Akikről szó volt, vagy akik írták a leveleket. Úgyhogy valamikor kora reggel érkezett vissza. Addig mi a legrosszabbakra voltunk elkészülve.

– *A külvilág tudott egyáltalán az önök sorsáról?*

– A közvetlen baráti kör nagy része szintén hasonló sorsra jutott. Akik Pesten maradtak, azok közül nagyon sokan próbáltak nekünk segíteni. Volt olyan nagyon jó barát, aki az első héten már megérkezett. Ha látogató jött egyébként, akkor először a rendőrségre kellett mennie. A falu határát nekünk nem volt szabad elhagyni. Ötvenhárom júniusáig, Nagy Imre beszédéig tartott ez az időszak. Utána már elmehettünk a faluból, de nem lehetett elköltözni. Valamikor szeptember vége felé kaptuk meg a végzést, hogy elhagyhatjuk a kényszerlakhelyet. Közben volt egyszer egy választás, akkor például még a kertből sem volt szabad a kitelepítetteknek kimenni, ne hogy befolyásoljuk a választásokat.

– *Két és fél év után véget ért ez a rémálom. Elindultak hazafelé. De tudták-e, hogy hova jönnek, mire érkeznek haza, egyáltalán hol hajtják le a fejüket?*

– Nem. Akkor egyáltalán nem tudtuk, hogy hova fogunk kerülni, mert Budapestről, ha jól emlékszem ötvennyolcig vagy ötvenkilencig ki voltak tiltva a kitelepítettek...

– *Így természetesen önök is.*

– Igen. A lakásunk, meg egyéb benne lévő dolgok, mind elvesztek. Ott már mások laktak, oda nem lehetett visszamenni. Édesanyám a rokonok segítségével vidéken keresett olyan lehetőséget, ahol tudtunk lakást bérelni.

– *Ez hol volt? Hová kerültek?*

– Balatonszemesre, és ott éltünk körülbelül hatvanig. Én már egy kicsit korábban eljöttem, mert Budapesten jártam gimnáziumba.

– *Nehéz volt a továbbtanulási lehetőséget megteremteni Széchenyi névvel?*

– Nehéz volt, mert állami középiskolába nem vettek föl hozzám hasonló származásút.

– *És mit mondtak az elutasításokor?*

– Az általános iskolában egyszerűen azt mondták, hogy semmi értelme megpróbálkozni azzal, hogy állami iskolába jelentkezzen az ember. Akkor Magyarországon összesen hat katolikus iskola volt, abból két lányiskola. Ezek egyikébe, a Patrona Hungaria Gimnáziumba felvételiztem és ott végeztem a gimnáziumi tanulmányaimat.

– De úgy tudom, hogy elhangzott már önnel szemben az a mondat is, hogy: „Mit képzél valaki ilyen névvel?”

– Igen. Gimnázium után még nehezebb volt, mert szerettem volna természetesen továbbtanulni. Először a külker főiskolával próbálkoztam, majd képzőművészeti főiskolára szerettem volna járni, és csak később sikerült egyetemre bejutnom, hatvanhatban, amikor töröltek bizonyos törvényeket. Akkor a bölcsész karon kezdtem angol szakra járni, és azt végeztem el. Hozzá kell tennem, hogy mindig sikeres felvételit tettem, úgyhogy minden papír úgy jött vissza, sikeres a felvételi, de helyhiány miatt nem veszek fel.

– Van-e valami Széchenyi tanításai közül, ami 1995-ben a ma Magyarországnak valami reményt, biztatást adhatna?

– Azt hiszem, arra kellene koncentrálnunk, hogy kicsit messzebbre tekintsünk, hogy megtaláljuk az értékeinket. Most nem tudom egészen pontosan idézni azt a mondatát Széchenyinek, hogy tulajdonképpen szégyen az, hogyha egy ország akkor, amikor vannak javai, nem tud azokkal mit kezdeni. Mert nekem az az érzésem, hogy itt nagyon sok mindenből lehetne építkezni, és ha pozitívabban állna hozzá, nemcsak az ország lakossága, hanem főleg a politika, akkor, ha nem is rövid időn belül, de néhány évtizeden belül föl lehetne lendíteni az országot.

– Tehát kicsit tovább kellene néznie az orrunknál? A napi gondok megoldásánál?

– Igen. Például óriási kárt okoz az országnak az, ami az egyetemek „át-szervezésével” kapcsolatban folyik. Rengeteg nagyon jó nevű tudóst, művészt veszít el így az ország. Ennek végzetes következményei lehetnek.

(Vasárnapi Újság, 1995. szeptember 24.)

Hóman Bálint sírját keressük!

– Talán nincs is Magyarországon olyan ember, aki ne hallott volna a Hóman-Szekfű négykötetes történelemtanulmányról, amely az egyik legsikeresebb munka ebben a témakörben. Az egyik alkotót, Hóman Bálintot, az egykori vallás- és közoktatási minisztert megkínózták és méltatlanul elfelejtették. Még a sírhelyét sem ismerjük. Dr. Varga István, a Magyar Demokrata Fórum országgyűlési képviselője 1995. november végén interpellált a parlamentben. Kérte, hogy a kormányzat tegyen valamit azért, hogy Hóman Bálint sírhelyét megtalálják és megtörténjen a rehabilitációja is.

– Kitérő lelkesedéssel nem fogadta az MSZP-SZDSZ koalíció azt, hogy Hóman Bálintot, a két világháború közötti nagy kultúrpolitikus, minisztert és történészt rehabilitálják. Sőt, én úgy éreztem a válaszokból, hogy még a legalapvetőbb kegyeleti érzést sem tartották tiszteltben. Talán jobb lenne, ha a Darányi sírkertben nyugodna Hóman Bálint, és akik tisztelik, néhány szál virágot el tudnának helyezni a sírjánál. Ezért nem is fogadtam el az interpellációra adott választ, mert még ezt sem óhajtották teljesíteni. Az érdekessége talán a dolognak, hogy három hónappal korábban bent volt az interpellációm az igazságügyi miniszter úrnál és a belügyminiszter úrnál. Talán lett volna lehetőségük arra, hogy utánanézzenek, hogy hol temették el, a váci temető melyik részében Hóman Bálintot.

– Azt hiszem, hogy temetésről nem is igen lehet beszélni, ismerve az ötvenes éveket, amikor is meghalt. Kicsit durva a fogalmazás, de nem lehet másként mondani: elkaparták Hóman Bálintot.

– Többen jelentkeztek nálam az interpelláció után, de az én ismereteim is arról tanúskodtak, hogy halála után egy zsákba tették és koporsó nélkül, valami gazonos területre „kaparták el”. Döbbenetes volt – legalábbis számomra – az, hogy egy nagy tudású történésznek, politikusnak, egy olyan férfinak, aki tizenhárom évig ült itt a parlamenti patkóban, mint vallás- és közoktatásügyi miniszter, és nem is akármilyen miniszter volt, hiszen Klebersberg méltó utóda volt, ilyen körülmények között kellett elhunynia. Ezt a nagy kultúrpolitikus és történész embertelen kegyetlenséggel kínozták az ÁVO-sok, és az is közismert, hogy súlyos cukorbeteg volt és a százharminc kilós férfi hetven vagy hatvannyolc kilóra fogyott le. Naponta verték, két-három naponta – még súlyos betegen is – súrolták vele a pricscseket, illetve a különböző mellékhelyiségeket, kétszer-háromszor is. Az talán fontos még, hogy a rabtársak, azok az emberek, akik alacsonyabb isko-

lai végzettséggel rendelkeztek, köztük köztörvényes bűnözők is voltak, nagyon megszerették őt, és rendkívüli módon segítették. Próbálták cigarettához juttatni, segítették, hogy megfelelő élelmet kapjon. Ő pedig történelemre taníttatta a köztörvényes bűnözőket.

– 1951-ben halt meg.

– A halotti anyakönyvi kivonat megvan, 1951. június 22-én hunyt el. Ez sem biztos természetesen. Vita van, hogy májusban vagy júniusban következett-e be a halála. A másik fájó pont, legalábbis az én számomra, és az interpellációnak a másik része ez volt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia sem fogadta vissza tagjai sorába. Hisz emlékezetes, hogy 1946-ban a tudományos akadémia kizárta Hóman Bálintot annak ellenére, hogy már harminchárom éves korában egyetemi tanár volt. Talán ideje lenne már rehabilitálni, különös tekintettel arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának Kosáry Domokos volt az elnöke, és ő tanúként messzemenően kiállt Hóman Bálint mellett a népbírói tárgyaláson. Az is érdekes és furcsa egyébként, hogy a Magyar Tudományos Akadémia – anélkül, hogy bántanám Kosáry Domokost, hiszen akkor kiállt mellette, közeli munkakapcsolatban voltak – a mai napig sem tett kísérletet erre. Hangsúlyozom, kísérletet sem tettek arra, hogy visszafogadják a méltatlanul meghurcolt és teljesen igazságtalanul kizárt akadémikus társukat.

– Az ön interpellációjára az igazságügyi miniszter, Vastagh Pál válaszolt, és azt mondta, külön kell választani Hóman Bálint politikai életútját és tudományos munkásságát.

– Ez az ügy koncepciój jellegű volt. Egyetlen „gond” volt Hóman Bálinttal, hogy ott volt azon a kormányülésen, amikor Bárdossy László hadat üzent a Szovjetunióknak. Vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Ezen túlmenően számtalan tanúvallomás – Waldapfer Esztertől kezdve – van arról, hogy zsidókat mentett meg, hogy zsidó fiatalokat vetett fel, még a nyilas korszak idején is, az egyetemre. Nekem az a meggyőződésem, hogy teljesen ártatlanul ítélték el életfogytig tartó szabadságvesztésre. És most már valóban kellene valamit tenni annak érdekében – ha nincs már más lehetőség, akkor perújítással, amit a hozzátartozója, a fia tehetne meg, hogy ezt az ítéletet megsemmisítsék.

– *Andrási József 1950. október 20-án vonult be katonának a híradó laktanyába, Vácra. Őn mint a parancsnok gépkocsivezetője sok mindent láthatott a váci fegyház környékén.*

– A kettes számú főútról egy keskeny kis makadám út vezetett be a laktanyába. Többször láttam a szürkületben, hogy ÁVO-s ruhába öltözött emberek ásnak el hol lábában, hol zsákban halottakat. Egyszer meg is kérdez-

tem, hogy: hé fiúk, kiket temettek ide? Odaszóltak, hogy rohadt fasisztákat. Én úgy tudtam, hogy Hóman Bálint a fegyházban halt meg, ötvenegy májusában, tehát ez az idő egybeesik azzal, amit az előbb mondtam.

– *Mi a biztosíték arra, hogy amit ön látott temetkezési helyet, oda nem közbüntényeseket, hanem politikai foglyokat „kapartathattak” el.*

– Erre bizonyítékom tulajdonképpen nincsen, de tudjuk, hogy ha a közbüntényes rabok meghaltak, azokat vagy ki kellett adni a családnak, vagy olyan helyre kellett elteni, hogy arról később számot lehessen adni.

– *A politikaiakról, milyen fura dolog, nem kellett számot adni.*

– Azóta már bebizonyosodott, hogy a politikaiak úgy tűntek el... Az apám nem politikai volt, 1945-ben egyszerűen csak két asszonyt megvédtett a részeg orosz katonáktól és ezért egy sorozattal agyonlőtték őt. Egy gödörben ásták el az újpesti temető árkába. A tetemét nagy nehezen sikerült később megtalálnunk. Tehát amiről az akkori rendszer nem akart tudni, vagy el akarta palástolni a történeteket, az mind így történt.

– *A fél világot is végigkutatottuk a Magyar Rádióban, hogy megtaláljuk az egykori magyar kultuszminiszter, Hóman Bálint fiát, ifjabb Hóman Bálintot, aki Kanadában él. De azt mondták, hogy Írországból is kereshetem. Mi ez a kettősség? A telefon túlsó végén Hóman Bálint fia.*

– A feleségem ír születésű, ír állampolgár és építettünk egy házat Írországból. Úgyhogy most Kanada és Írország között osztjuk meg a tartózkodásunkat. Még nem tudjuk, hogy hol fogunk megállapodni.

– *Az még nem jutott eszükbe, hogy Magyarországra hazaköltöznek?*

– De igen, lehet, hogy még ez is megtörténik.

– *Most édesapja sírját és igazságát keresi. Beadványt küldött Budapestre. Ez az a bizonyos perújítási kérelem, amit ön 1994. november 17-én írt meg és adott postára. Mit tartalmaz ez?*

– Ott a vádirat egyes pontjaira válaszoltam. Nagyrészt apám akkori védekezését írtam le.

– *Elhangzott egy interpelláció nem olyan régen a magyar parlamentben és erre válaszolt az igazságügyi miniszter úr, aki azt mondta, nem tudnak arról, hogy egy ilyen kérelem, kérvény érkezett öntől a bírósághoz.*

– A Fővárosi Főügyészséghez küldtem.

– Tehát a perújítási kérelem itt van Magyarországon?

– Igen, Pesten.

– *Reménykedik ön abban, hogy kedvező döntés születhet édesapja ügyében itt-hon?*

– Remélem, mert az emberi jogok nyilatkozatában, a tizenegyedik cikk második bekezdésében az áll, hogy senkit sem lehet bűnösnek tekinteni

olyan tett vagy mulasztás miatt, ami nem képzett büntetendő cselekményt nemzeti vagy nemzetközi jog szerint abban az időben, amikor azt elkövették. Ugye ez kötelezi az országot, ha már egyszer Magyarország is aláírta az emberi jogok nyilatkozatát.

– A műsorunkban az imént megszólalt *Andrási József*, aki látta, hogy 1951. májusa és szeptembere között a politikai elítélt foglyok holttestét hová hordták ki. Ő meg tudja mutatni a részt, mert ezt a területet még ma sem építették be, ez egy gazos rész. Vélhetőleg sok más társával együtt *Hóman Bálint maradványai is ott lehetnek* – szerinte – a földben szétszórva.

– Én már voltam ott és láttam azt a területet, de ez csak feltételezés, egyáltalán nem biztos. Nagyon sokan vagyunk magyarok, akik várjuk, és szeretnénk megtudni, hogy hol vannak apáink, rokonaink eltemetve.

* * *

– *Tóth Tamás* kezembe adott egy könyvet, édesapja *Tóth Lajos* írta, címe: *Az áruló. Görgey Artúrról szól. A bevezető oldalon Gyulai Pált idézi édesapja: „Te tiprott hős, hogy meggyaláznak, kikért te annyit áldozál. Majd egykor vége lesz e láznak, megismerjük, hogy ki valál.”*

– Édesapám, amikor már a háború kellős közepén jártunk, megbízást kapott *Hóman Bálint*tól, a kultuszminisztertől, hogy hozzon létre egy erdélyi és lengyel menekülteket segélyező csoportot. Ez egyben legyen olyan bázisa az akkori nem kommunista, antifasiszta ellenállási mozgalomnak, amelybe belefér minden olyan személy, aki elsőrendű feladatának tekinti az emberek, az üldözöttek menekítését valamilyen segítségnyújtással, illetve életlehetőség megadásával.

– *Felidézem az elmúlt évet, az őszi időszakot, amikor a parlamentben Varga István, a Magyar Demokrata Fórum országgyűlési képviselője Hóman Bálint rehabilitációjáért interpellált, és az igazságügyi miniszter úr, Vastagh Pál válaszolt. A válasznak csak a tartalmát idézem, eszerint külön kell választani Hóman Bálint tudományos munkásságát és politikai tevékenységét.*

– *Hóman Bálint* mint kultuszminiszter fedezte azt a tevékenységet, amely az akkori Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon belül, tehát a berkeken belül folyt. Ennek az egész tevékenységnek volt egy fedőneve, amelyet közellátási csoport hívtak. Ez a csoport arra volt hivatott, hogy ezen belül meg lehessen szerezni mindent, amivel tudnak segíteni, részben a minisztériumon belül dolgozó embereken, részben pedig azokon, akik valamilyen oknál fogva üldözöttek. Ennek az úgynevezett erdélyi menekülteket segélyező csoportnak közvetlen kapcsolata volt az akkori magyarországi zsidó hitközség vezetőjével, *Stern Samuval* is. Ezen keresztül tudta

a csoport segíteni a magyarországi zsidóságot is, az adott lehetőségeken belül.

– *Őn, mint kisgyerek, közvetlen szerepet is vállalt ebben a segítő tevékenységben.*

– Nagyképűség lenne azt állítanom, hogy egy tizenéves gyerek politikai tudattal tette, amit tett. Az akkori időben nagy divat volt az elemista fiúknak a hátitáska. Ebben hordtam, édesapám útmutatása alapján, a különböző helyekre azokat a gyógyszereket és egyéb dolgokat, amelyeket tőlem a sárga csillagos házakban lévő zsidó emberek egy-egy megbízottja vett át. Ilyen volt például a Wesselényi utca sarka. A mai Filmmúzeumnál volt találkozóim minden héten egyszer általában egy idősebb úrral, aki átvette tőlem ezt a csomagot. Amikor már a közismertté vált Vadász utcai üvegház is megtelt zsidó menekültekkel, illetve svéd menlevelesekkel, az üvegházzal szemben lévő fát- és szenet árusító pincébe vittem le esetenként egy-egy csomagot. Egy fiatal házaspár üzemeltette ezt a pincét, ők vették át tőlem és juttatták el az illetékeseknek. Volt olyan eset, hogy amíg én lent voltam a pincében, a csendőrség lezárta az utca két oldalát. Az egyik csendőrlónak a hasa alatt bújtam át és sírva rohantam haza.

– *Az elmúlt évek egyik fontos feladata volt az ön számára, hogy ezt a bizonyos antifasiszta ellenálló csoportot megismertesse az utókorral. Jó néhány próbálkozása volt, milyen sikerrel járt?*

– Amikor elmondtam, hogy keresem a történelmi igazságot és ezen keresztül édesapám és közvetve *Hóman Bálint* igazságát is, és megemlíttem néhány olyan nevet, akik ebben szereplők voltak, tevékenyen részt vettek, akkor megmerevedtek az arcok. Mindenki elzárkózik a történelmi igazság tisztázása, a tények felderítése és tárgyilagos helyzetétele elől. El kell mondanom, hogy kilencvenháromban részletes levelet írtam *David Kraus* úrnak, *Izrael* állam magyarországi nagykövetének, amelyben leírtam mindazt, amit tudok. Kértem a segítségét is ebben az ügyben. Elég hosszú idő múlva a követségről felhívott egy hölgy, aki ezeknek az ügyeknek a referenseként mutatkozott be, és aki maga is átélte a Vadász utcai üvegházbeli dolgokat, ismerte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban a tárgyidőszakban működő csoport tevékenységét. Emlékezett a fászpincére. Nagyon sok mindenre emlékezett, de csak eddig ment el és nem tovább.

– *Amikor hivatalosan kérte volna erről az igazolást, akkor elhallgatott?*

– Igen.

– *Azt mondja ön, hogy ez a tevékenység fontos tényként kerülhet elő Hóman Bálint rehabilitációjánál?*

– Szilárdan állítom, hogy igen.

– Hóman Bálint és édesapja kapcsolatában a következő fontos dátum 1948. Édesapjának ez a tragédia kezdete, de ekkor még nagy az öröme is. Ekkor jelenik meg Az áruló című könyve, de nemsokára talán már öt magát tekintik árulónak.

– 1948. július 23-án Debrecenben az Államvédelmi Hatóság letartóztatta. Ő volt az első nem kommunista antifasiszta politikus, akit munkásbíróság elé állítottak.

– Erről a munkásbíróságról keveset tudunk.

– Ez egy kifejezetten politikai bíróság volt, amelyik azt a szerepet vállalta, hogy a nem politikai okok alapján, hanem különböző mondvacsinált gazdasági bűncselekményeknek nevezett dolgok miatt a nép védelmében, az akkori forint védelmében bíróság elé állítottak fölött ítélkezzen.

– Nem keverendő össze persze a munkásbíróság a népbírósággal.

– A kettőnek semmi köze nincs egymáshoz, és meg kell mondanom azt is, hogy még jogi berkekben is sötét ló ez. Jó egynehány jogással beszélgettem – információt kérve tőlük – és ők maguk sem tudják pontosan a munkásbíróság tevékenységét meghatározni. Azt mondják, az igazságügyi könyvtárban kellene ez után kutatni.

– Édesapja sorsa a váci fegyházban folytatódik. Hány évet kapott?

– 1948. december 7-én tizenhárom évi fegyházra, teljes vagyonekobzásra és Debrecen városából való kitiltásra ítéltetett.

– Egy cellában volt Hóman Bálinttal Vácott. Mit mesélt édesapja? Miképpen élt Hóman Bálint a börtönben?

– Hóman Bálint nagy darab ember volt, őt az úgynevezett lassú éhhalálnak vetették alá. Nyolcan voltak egy cellában. Édesapám elmondása alapján a zárkatársak adtak össze ételmezt, hogy ez az ember, aki kiváló lángelme volt, minél hosszabb életű legyen.

– 1951. június 2-a, ez Hóman Bálint halálának nyilvánosságra kerülésének napja.

– Ez a kora délutáni órákban történt, édesapám ekkor már főírnokként dolgozott a váci börtön cipészüzemében. A munka végeztével, amikor fölmentek, tudták meg a szörnyű tragédiát. Akkor az volt a bevett szokás, hogy az elhunyt ember napestig letakarva a cellában maradt, és este, takarodókor, illetve az az utáni időben vitték el. A váci fegyházban volt egy úgynevezett katalógusrendszer, amelyben meg volt határozva, hogy kit hova kell eltemetni. A volt Nyilaskeresztes Párt tagjainak, a Szálasi-kabinet minisztereinek, valamint egyes „kiemelkedően” deklasszált elemnek a nyilaskeresztes temető lett a végső nyughelye. A legelemibb végtisztességet sem adták meg ezeknek az embereknek, holott a törvény akkor is előírta, hogy aki meghalt, megszabadult az életfogytiglan tartó börtönbüntetésétől,

tehát ha jogilag értelmezzük, ki kellett volna adni a hozzátartozónak a tetemet. Vagy pedig polgári, civil temetőben kellett volna eltemetni, a vallását megillető fejfával együtt.

– Azt mondja ön, hogy keresniük kellene egy akkor ott szolgálatot teljesítő alezredest.

– Ez egy százhatvan centiméter körüli férfi, aki nemcsak a váci börtönben eltemetett személyekről tud pontos információt adni, hanem – ismereteim szerint – annak idején, amikor Rajk Lászlóék rehabilitációja folyt, abban is része volt, hogy a tetemetek fel tudják kutatni. Annyit tudok erről a volt államvédelmi alezredestől, hogy a hatvanas évek legelején a Corvin Áruház főrendésze volt. Azt nem tudom, hogy jelenleg él-e vagy sem.

* * *

– Miképpen vélekedik a korábban elhangzottakról dr. Susa Éva igazságügyi antropológus?

– Az elmúlt években igen nagyszámú igazságügyi kihantolást végeztünk az 1945 és 1956 után kivégezett, illetve meghalt személyeknél. A munkálatok során szakértő társaimmal, dr. Éri Kinga antropológussal és azóta elhalt dr. Klarovánszky Alánnal együtt nagyszámú adatsort gyűjtöttünk. Részben a Kozma utcai börtönben, az úgynevezett gyűjtőfogházban, részben a Belügyminisztérium Központi Adatnyilvántartójában, illetve a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnokságáról. Ezek tanulmányozása során jutottunk a váci börtönben elhaltak adatsorához is. Itt találkoztunk először Hóman Bálint nevével, és ez 1951. június 2-át jelölte meg a halál időpontjaként. Vácott nem végeztünk exhumálást, de jártunk a váci rabtemetőben, és ott bizonyos rekonstrukciós lehetőség kínálkozott. Az adatgyűjtő munkák során ugyanis tudomásunkra jutott, hogy 1964-ben szociáldemokrata politikusok után kutattak, több személy exhumálására is sor került. Így a váci rabtemetőben is végeztek exhumálásokat. Egy 1951. július 3-án elhalt személy, Tolnai József holttest-maradványát keresték. Ez azért érdekes, mert ő az, aki Hóman Bálintot követően halt el a váci börtönben. Tulajdonképpen ha logikai úton keresnénk Hóman Bálint sírját, akkor Tolnai József exhumálási előzményeihez kellene kötnünk a keresést. Vácott több helyen történt eltemetés. Az egyik terület a váci rabtemető, ez a Vácot Szobbal összekötő vasútvonal mentén, a százötvennyolcas számú vasúti őrháznál, a Sallai Imre laktanya irányában keresztező bekötőút bal oldalán lévő temető.

– Ez lehet az a hely, ahol – egy korábban megszólalt beszélgetőtársunk, Andrási József mondta –, katonaként sokat nézelődött. Ez egy teljesen elgazosodott te-

riület, ahová nem építkeztek, tehát szabadon van most is. Ő látta, hogy odavisznek ládába szögelt holttesteket. Mikor megkérdezte a fegyőröket, hogy kiket, azt mondták, piszkos nyilasokat.

– Feltehető, mert Tolnai József tetemét is itt keresték a korábbi szakértők. Abban a bizonyos halottakat nyilvántartó könyvben, amely Vácott a börtönben szerepel, Tolnai Józsefet megelőző halott Hóman Bálint. Csupán logikai következtetés, hogyha Tolnai Józsefet idetemették, itt keresték és itt találták meg, akkor feltehető, hogy az egy hónappal korábban elhalt Hóman Bálint holttest-maradványát is itt kellene elsősorban keresni, a váci rabtemetőben.

– Tehát akkor, hatvannégyben, a szociáldemokrata politikusok földi maradványait kiemelték onnan, de hogy Hóman Bálint hol van eltemetve, a környéken vagy sem, még nem kutatta senki.

– Tudomásom szerint felkérés még ez irányban nem érkezett. Találkoztam Hóman Bálint fiával is, ifjabb Hóman Bálinttal, akit tájékoztattam azokról az adatokról, amelyek a birtokunkban vannak, de hivatalos felkérést exhumálásra nem kaptunk.

– Felhívott engem Vácra egy férfi és azt mondta, hogy a nagymamája rendszeresen megfordult a váci református temetőben, és oda a váci fegyőrházból vittek ki hullákat, ott temették el őket. Ezt a fegyőrök is mondták. Sőt, amikor jöttek a fegyőrök, mindenkit elzavartak a temetőnek egy bizonyos részéről, ott senki nem tartózkodhatott, de természetesen az emberek ott maradtak és leskelődtek.

– Amint említettem, más helyen is történt Vácott eltemetés. Erre szintén a Belügyminisztérium írott forrásai adnak utalást, illetve elmondások alapján, váci polgárokat meghallgatva jutottunk erre az adatsorra. A másik hely a Váctól Gödöllő felé vezető kétszázhármastól származó vasútvonalról százegy lépésre nyugati irányban és kilencvenhárom lépésre déli irányban levő találkozási pontot jelöli meg...

– ...ahova szintén temethették...

– ...ahova szintén temethettek embereket. És itt két dolgot el kell különíteni, ahogy mi az adatokat látjuk. Az egyik, amikor Vácott, a börtönben meghaltakat kiviszik eltemetni. A másik, amikor Vácra odaszállított tetemeiket vittek eltemetni. Úgy tűnik, hogy ezen utóbbiak kerültek ebbe a bizonyos Csata-dűlőbe, amelyet az írott források jelenleg temetési helyként jelölnek. A harmadik hely, amit az előbb említett, ez a bizonyos református temető árokrésze, amelyről írott anyagot nem találtunk, viszont az elmondásokban, tehát a visszaemlékezésekben jelentkezik.

– Hogyha most a legbiztosabban akarná meghatározni azt, hogy hol lelhető fel Hóman Bálint földi maradványa, mint antropológus, hol kezdené a kutatást?

– Az előbb említett rabtemető részen, mégpedig Tolnai József megtalált csontmaradványát bejelölve, tőle jobbra és balra. Ehhez azonban megfelelő felkérés, anyagi háttér szükséges, mert egy ilyen jellegű kutatómunka elég nehézkes.

– Kinek kell előteremteni a pénzt arra, hogy a kutatómunka megindulhasson?

– Az előző években a munka úgy szerveződött, hogy az 1945, illetve az 1956 után kivégzettek és börtönben meghaltak esetében a hozzátartozó kezdeményezi a Fővárosi Temetkezési Intézetnél a kihantolást, és szakértői vizsgálatot kér. Ennek a költségét a költségvetésből átcsoportosított pénz képezi a Fővárosi Temetkezési Intézetten keresztül. Ez volt eddig a gyakorlat.

– Jelenleg van-e erre pénz?

– Arról nem tudok nyilatkozni, hogy rendelkezésre áll-e ilyen összeg. Mindenképpen a hozzátartozónak kell kezdeményezni, hiszen az elhaltak csontmaradványai feletti kegyeleti jogot a hozzátartozók gyakorolják.

– Ön megborzongató statisztikai összeállítással rendelkezik arról, hogy 1945 és '59 között évente hányan haltak meg a váci fegyőrházban. Hány holttestet temettek el a váci rabtemetőben?

– Ha megnézzük az adatsort 1945 és '59 között, akkor negyvenötben egy halott volt és ezt az egyet temették el, ötvenkilencben kettő, de ötvenötvenegy és ötvenkettőben, éppen azokban az időkben, amikor az ÁVH felügyelete alatt állt a váci börtön, tizenhárom, negyvenhárom, illetve harminc halott temetését végezte el a börtön. Megdöbbentő ez a szám, bár a történeti adatok birtokában azt hiszem, mégsem. Csupán az ismereteinket bővíti jobban erről az időszakról.

(Vasárnapi Újság, 1995. december 17., 1996. január 7., 28.)

Még a karácsonyt is el akarták törölni

Temetetlen holtak

– Kezembem a Magyar Távirati Iroda 1952. december 28-án kiadott közleménye. „1952. december 26-án Budapest-Császárfürdő megállónál vasúti szerencsétlenség történt, amely több halálos áldozatot követelt. A vizsgálat megállapította, hogy a szerencsétlenséget több vasúti alkalmazott, elsősorban Molnár Imre hanyagsága idézte elő. A felelősöket letartóztatták. Molnár Imre MÁV-alkalmazottat, akinek vétkes gondatlansága és hanyagsága volt a szerencsétlenség közvetlen okozója, a Budapesti Megyei Bíróság mint rögtönítélő bíróság elé állították. A Megyei Bíróság Molnár Imrét halálra ítélte. Az ítéletet végrehajtották.” Velem szemben ül Petrás Imréné Molnár Anna. Az ön édesapjáról van szó. 1952. december 25-én szolgálatba áll az édesapja. De már viszi magával a csomagokat, mert a műszak után, karácsony másnapján azonnal indul haza a családjához.

– Tízéves voltam ötvenkettőben, karácsony volt. Vártuk apukámat. Vártuk haza, de nem ő érkezett meg, csak a hír. Amit a rokonok hoztak, mert hallották a rádióban. És attól kezdve keressük őt. Azóta még a holttestét sem találjuk. Soha többet nem jött haza. Jó lett volna megtudni, hogy mi volt abban a karácsonyi csomagban, mit hozott volna a gyerekeinek karácsonyra. Nem az értéke miatt. Nagyon-nagyon szerette a családját. Azért is ment el otthonról máshová dolgozni, hogy jobb életet tudjon biztosítani nekünk. Békésszentandrásan akkor nem volt semmi munkalehetőség. Budapestre ment, pontosabban Sashalomra. Sashalom volt egy ismerős család, és ők segítettek neki, hogy Pesten munkát tudjon vállalni. Náluk lakott albérlésben, rövid tanfolyamot végzett, és így sikerült őt a vasúthoz elhelyezni.

– Arról, hogy az édesapjukat kivégezték, kaptak valamiféle értesítést?

– Személyesen a mi címünkre semmi nem jött soha, azóta sem. Arról, hogy ővele mi történt, hivatalosan semmit nem tudunk.

– Tehát a mai napig hivatalosan senki nem közölte önökkel, hogy a rögtönítélő bíróság 1952. december 27-én, tizennyolc óra tíz perckor kivégeztette.

– Nem, senki nem közölte velünk hivatalosan.

– Ez a súlyos tragédia 1952. december 26-án, karácsony másnapján történt. Laci bácsi Sashalmon most mégis azt kéri tőlem, 1995-ben, nehogy megmondjam a vezetéknevét, hátha még mindig kellemetlensége lehet belőle.

– Sajnos ez így van. Ez a szomorú eset ötvenkettő december huszonhatodikán, reggel hat óra huszonhét és hat óra harminc perc közötti időszakban történt. Amikor is a HÉV-szerelvény áthaladási engedéllyel ment volna be a Margit-híd végállomás felé...

– Szentendre felől jött?

– Szentendre felől, és áthaladást kapott. Azonban a császárfürdői állomáson állt az Esztergom felől érkező személyvonat.

– Császárfürdőn megfordították a személyvonat mozdonyát, mert a szerelvény tizenöt percen belül indult volna vissza Esztergom irányába.

– Ezt hivatalosan, vasúti szaknyelven úgy mondják, hogy ráfordított volna a mozdony, hogy menetkész állapotba kerüljön a szerelvény Esztergom irányába. Visszafelé. Ez meg is történt, azonban teljes mértékben nem, mert a váltót úgy hagyták. Feledékenységből, feltételezhetően. Tudomásom szerint akkor egy személy volt ott, ahol kettőnek kellett volna lenni.

– Tehát ott két embernek kellett volna mindennap dolgozni, de december huszonhatodikán csak egy volt, Molnár Imre, a váltókezelő.

– A másik embernek azért kellett volna ott lenni, mert kézzel állíthatós váltó volt, amit egy ember nem állíthat. Meg kell a másiknak is győződni arról, hogy tökéletesen záródik.

– Laci bácsi akkor hol tartózkodott? Mert ezekből a szakszavakból kiderül, hogy a vasútnál, vagy pontosabban a BKV-nál dolgozott.

– A BKV helyiérdekű vasútvonalán dolgoztam abban az időben.

– Amikor ez a baleset történt, közel volt az eseményekhez, vagy csak a hírekből tudta meg, hogy történt?

– Egészen közel nem lehetett jutni, inkább a hírekre támaszkodtam. És a kollégák elmondására. Amikor az esemény megtörtént, egy darabig húzták a híradást, nem hozták nyilvánosságra. De olyan sokan tudtak már róla, hogy később közölni kellett, milyen súlyos baleset, illetve összeütközés volt. A HÉV-szerelvény zsúfolt volt, reggeli vonat volt ez, és ezek favázás kocsik voltak. Amikor a mozdonyra rászaladt a HÉV, mivel a váltó nem volt jól állítva, az első két-három kocsi, favázás léte, ripityára tört a benne lévő sok utassal együtt.

– Ekkor halt meg huszonhat utas, és hogyha a Fővárosi Bíróságnál föllelhető dokumentumokat idézem, akkor a továbbiakban kiderül, hogy harminckilenc utas – az első három kocsiról van szó – nyolc napon túl gyógyuló sérülést szenvedett. Tizenegy személy pedig nyolc napon belül gyógyult, és nagyon sok embert elsősegélyben részesítettek.

– Bizonyos hatóság igen hamar körülzárta az egész területet.

– Hatóság alatt most kire gondol? Rendőrségre, ÁVO-ra...?

– Inkább az utóbbira. De a lényeg az, hogy nem férhetett oda senki, csak a kiabálást meg az ordítást lehetett hallani. Sajnos a felszaladt kocsik között nagyon sok olyan sérült volt, aki a lábát veszítette. Hegesztőpisztollyal kellett szétszedni a kocsit, ennél súlyosabb balesetre én előtte és utána sem emlékszem ezen a vonalon.

– Azért térjünk még vissza a híradásokra. Azt mondta az előbb, hogy a rádióban az elején agyonhallgatták a dolgot. Később mik voltak az első hírek? Mert arról még emlékeztetőül beszélni kell, hogy 1952. december 26-át, tehát karácsony másnapját az akkori kormányzat munkanappá nyilvánította, és helyette május másodikat munkaszüneti nappá. Az volt a vélemény, hogy Molnár Imre váltókezelő a karácsonyi munkanappal nem értett egyet, és azért váltott rosszul, hogy majd ő megmutatja, nemtetszésének lesz visszhangja.

– Ilyesméről szó sem lehetett. Az egyenesen bolond ember lett volna, aki több ember életét ilyesmire kockáztatta volna. Ilyen embert én nem ismertem.

– Igen, de a hivatalos politika ezt az indokot hozta elő. És ezért történt az, hogy másnap rögtönítélő bíróság elé állították, majd este ki is végezték. Végigjártam Sasalmon az utcákat. A Bajcsy-Zsilinszky úton, a mai Batsányi János úton lakott Molnár Imre. Kérdezgettem az idős embereket, mert gondoltam, a fiatalok nemigen emlékeznek rá, de az idős emberek sem szóltak egy szót sem erről. Úgy csináltak, mintha semmit sem tudnának.

– Abban az időben ezt drasztikusan elintézték. Nem csak a váltóórt akasztották föl, hanem letartóztatták az oktató tisztet, az állomásvezetőt, a forgalmi igazgatót. Tehát a főigazgatót is letartóztatták...

– Elvitték a forgalomirányítót, Kriston Bélát is, aki elmondta nekem, hogy szinte semmit nem lehetett látni abból, hogy mi történt a vasútállomáson, mert öt perc alatt körbezárták a vasútállomást. Őt a forgalomirányító helyről elszállították, majd három hónap tizenkét nap múlva szabadlábra helyezték, de egy papírt adtak neki, amelyben a benntartózkodás indokát izgatással magyarázták. Kriston Béla sem hajlandó megszólalni a rádió mikrofonja előtt. Laci bácsi! Mit gondolsz, miért nem beszélnek az itt élő és az eseményeket ismerő emberek 1995-ben?

– Sajnos a múlt kísérti az embereket, és sokan nagyon félnek még ma is.

– 1995-ben még mindig félni kell?

– Minden jel arra mutat. Ezt bizonyítja minden az égvilágon, az emberek magatartása, a lehajtott fejjel való járás-kelés az úton, a szóbeszéddek, meg az, hogy általában mindenki hallgat, és mindenki csak nyel egy nagyot. És nem mer megszólalni. Még ma sem szabad nyugodtan beszélni.

– Hallott arról, hogy Molnár Imrét, a váltókezelőt nem is olyan régen, 1995. június végén rehabilitálták, magyarul a perújrafelvétel során megállapították, hogy

mindaz, amit a jegyzőkönyvben leírtak, mindaz, ami miatt őt halálra ítélték és kivégezték, úgy nem történhetett meg a tanúk állításai szerint.

– Az a rögtönítélő bíróság szerintem semmit nem vizsgált, hanem egyszerűen bizonyítani akarta, hogy nálunk azonnal intézkedik a hatóság.

– Hallott a rehabilitációról?

– Igen, hallottam. Már korábban is megérdemelte volna szegény, hisz elég nagy szegény az, hogy ártatlanul fölakasztanak valakit.

– Részlet édesapja kihallgatási jegyzőkönyvéből. A tárgyalás huszonhetedikén tizenegy óra negyven perckor kezdődött. Azt mondta Molnár Imre: „Ellensége vagyok a népi demokráciának. Izgattam az ünnepek törlése és a fekete kenyér miatt. Ezen intézkedéseket szidalmaztam. Előző nap beszélgettem is ismerőseimmel az ünnep áthelyezéséről, amit nem helyeseltem és megérlelődött az az elhatározás, hogy kisiklatom a vonatot. A váltót úgy akartam átállítani, hogy csak leessen a mozdony a sínról, de mikor láttam a halottakat, a halottak engem vádoltak. 1944-ben részt vettem a Szovjetunió elleni háborúban.”

– Ő ilyet nem mondhatott, ő a légynek nem ártott. Még ma is emlékeznek rá Szentendrason, hogy ő inkább segített az embereken, akinek csak tudott, a maga módján. Nemhogy bántott volna bárkit is, vagy ilyen iszonyú balesetet okozott volna. Ezt a nyilatkozatot vagy vallomást, amit mondtak vele, csak kényszer hatására tehetta. Ez koholt vád volt. Valakinek meg kellett halnia, hogy megfélemlítsék az embereket, hogy ha valaki elmentmond, akkor így fog járni, mint az édesapám.

– Beszéltem olyan szemtanúval, aki a kórházakban szót válthatott a sebesültekkel. A sérültek tájékoztatták őt arról, hogy mivel a favázás kocsik ülőei vas elemekkel voltak kimerítve, ezek keresztülszúrták az embereket. Sok ember halálát ez okozta. Mondták, micsoda szörnyű, borzalmas fájdalommentes keresztül. Várhegyi István ma a budai, krisztinavárosi templom plébánosa. 1952-ben Csillaghegyen volt káplán. A huszonhat halálos áldozatot követelő tragédia két halottját temette, háromnál pedig kántorként volt jelen. Más volt-e ez a temetés, mint általában a temetések szoktak lenni?

– Igen. Más volt, mert nagyon sajnálták a tragédia szenvedő fiatalembereit.

– Fiatalok voltak az áldozatok?

– Igen, munkába siető emberek voltak nagyjából és fiatalok.

– Mert hiszen 1952. december 26-át, karácsony másnapját egy kormányrendelettel munkanappá nyilvánították.

– Ez fáj az embereknek, mert évszázadokon keresztül mindig a pihe-nésnek, a felüdülésnek, a lelki könnyebbülésnek a napja volt karácsony második napja is. Be lehetett menni a kórházba, mindjárt a tragédia más-

napján. Én mint lelkipásztor be is mentem az Irgalmasok kórházába, ott rengeteg szenvedővel beszélgettem. Gyötrődő, vergődő emberekkel, akik e tragédia nyomán kerültek a kórház folyosóira. Mert a folyosók is mind-mind tele voltak szenvedő emberekkel. Beszéltem velük. Ezek az emberek nem vádoltak senkit, hanem tragédiának, és Isten büntetésének vették, hogy íme még a karácsonyhoz is hozzányúlnak a kommunisták. Nem egyházi ünnepről, hanem Isten ügyéről volt szó.

– *Petrás Imréné Molnár Anna:*

– Nagyon sajnálom azokat az embereket, akik meghaltak a balesetben. Tulajdonképpen azt is most tudtuk meg, hogy hány ember halt meg akkor. Nagyon sajnálom a hozzátartozókat is, mert tudom, hogy rettenetesen nehéz volt nekik is. Ugyanolyan nehéz volt nekik elviselni ezt az állapotot, mint ahogy nekünk, akik elveszítettük az apukánkat.

– *A jegyzőkönyvből sorolom a huszonhat elhunyt nevét, nem mindegyikét: Csurgó János, Golán István, Fodor Istvánné, dr. Makai Sándor, Seller József, Szautner Márton, Nagy Ida, Torzsi Istvánné, Lezsnyák Pál, Hargitai László... és itt meg kell állni, mert dr. Hargitai László édesapjáról van szó. Ön akkor, amikor ez a tragédia megtörtént, másfél éves volt.*

– Mostanáig is a családban engem úgy neveltek föl, hogy amikor szó esett erről a váltókezelőről – a nevét természetesen nem tudtam, nem is jártam utána eddig a dolgoknak – édesanyám mindig azt mondta, ez a szerencsétlen ember biztos hibázott, de azt, amit – úgymond – kapott, nem érdemelte meg. És mi, ezt tényleg őszintén mondom, soha egy percig rossz szájjal nem beszéltünk róla, nem gondoltunk rosszat róla. Biztosak voltunk abban, hogy nem akarta ezt. Az meg sem fordult a fejünkben, hogy szándékosan csinálta volna.

– *Mikor volt utoljára édesapja fényképe a kezében?*

– Kint van a szobám falán, mióta az eszemet tudom. Új házba költöztem, ott is ott van. A temetőbe kimegyünk évente egyszer-kétszer, amikor a halála évfordulója van, és a névnapja. A gyerekeimmel együtt megyünk, meg a feleségemmel.

– *A gyerekei tudnak arról, hogy a nagyapjuk miféle tragédia vétlen áldozata?*

– Természetesen elmeséltem nekik. És imádkozunk is érte. Azt azonban nem meséltem el, és ebben vétkes vagyok, aminek kapcsán ez a riport is készült. De pótolni fogom, mert megérdemli az az ember, aki ilyen rágalmak alapján halt meg.

– *Kezében van a halotti anyakönyvi kivonat másolata, amely 1954. május 31-én kelt: a halál beállta 1952. december 27-e, tizennyolc óra tíz perc. A haláleset helyét Budapest X. kerület, Kozma út 13. szám alatt jelölik meg. A halál oka – az*

anyakönyvi kivonatban – ismeretlen. De hol van a sírhely? Mert Békésszentandrás, édesanyjuk sírja mellett ugyan van egy végső nyughely, rajta édesapjuk neve. De a sír üres.

– Nem tudjuk, hol van az igazi sírhely. Nagyon szeretnénk megtalálni. És hazahozni, hogy itthon nyugodjon. Szentandrás, ahol született, annak a földjében. Negyvenhárom éve tart az az állapot, hogy vártuk, vártuk, mindig vártuk haza az apukámat. Anyukám tartotta bennünk a lelket. Mindig mondta, egyszer haza fog jönni az apátok. Ő nagyon bízott benne. Nem hitte el, hogy így meghalhatott, hogy kivégezték.

– *Édesanyja kutatta a sírt, mikor már bizonyossá vált, hogy a férje nem él. Elment a Kozma úti temetőbe is.*

– Nem engedték be. De emlékszem, gyerekkoromban, a nagynénémmel csatlakoztak egy temetésre jövő menethez és mégis bementek. Jöttek-mentek a sírok között, keresték az apukámat. Mindenütt keresték. De ilyen nevet sehol sem találtak. Rengeteg sírhalom egymás mellett, megjelölve számokkal, ezt találták csupán. Lehet, hogy ott volt az én apukám is.

(Vasárnapi Újság, 1995. július 30.)

Az utolsó magyar gulág

– A csolnoki temető közelében 1992. október 31-én elhelyeztek egy emléktáblát, rajta a felirat: Emlékezzünk a csolnoki rabtábor politikai elítélteire és az őket segítő bányászokra. Az emléktáblát állítók egyike dr. Ernszt Ervin, aki maga is politikai fogolyként dolgozott a csolnoki bányákban. De miképpen került oda?

– 1954-ben a gyűjtőfogházból szállítottak ki bennünket Csolnokra. Oda az ítélet után kerültünk, államellenes szervezkedés volt a vád.

– Középiskolás korú volt, amikor perbe fogták.

– Röpcédulákat csináltunk, és vidéken, hasonló középiskolás fiúkkal a Rákosi-rendszer elleni röpiratokat készítettünk.

– Hány évet kapott?

– Tizenegyet.

– Ön volt az elsőrendű vádlott?

– Igen.

– Csolnok volt az utolsó magyar gulág.

– Igen. Az 1950-es években a börtönök annyira telítve voltak, hogy arra kényszerült az akkori kormányzat, hogy különféle kényszer-munkahelyeket hozzon létre. Így például Oroszlányon, Tatabányán, Várpalotán, Csolnokon, és ezekben a bányatáborokban a politikai elítéltek szénbányászattal foglalkoztak.

– Ezt szervezte az a bizonyos Közérdekű Munkák Igazgatósága.

– KÖMIG volt a rövidítése. Végeredményben a gulág magyar megfelelője. Goszudarntvennűj Upravlenyine Lagerov oroszul, rövidítve – a GULAG. A KÖMIG egyébként közmunka végzésére létrehozott büntetésvégrehajtási intézmény volt.

– Építkezéseken is dolgoztak az elítéltek?

– Igen.

– Összesen hány ember raboskodhatott a magyarországi gulágokon?

– Becslésem szerint tízezres nagyságrendű lehetett a létszám.

– Önök 1956. október 31-én szabadultak. A köztudatban általában úgy él, hogy a különféle munkatáborok felszámolása 1953-ban megkezdődött, és rövid idő múlva be is fejeződött. Kezds embernek jut az eszébe, hogy a forradalom napjaiban még mindig magyarországi gulágokon sínylődnek emberek.

– Ötvenhatban, amikor a bányatáborokat folyamatosan számolták föl, a nagyobb ítélettel rendelkező, ki nem szabadult embereket összpontosították Csolnokra. A tábor befogadóképessége ezres nagyságrendű volt, ezer-ezerkétszáz ember volt ott. Ötvenhatban eléggé felduzzadt a létszám, hiszen mindenhol hozták ide a rabokat. Tudomásom szerint Csolnok volt az utolsó KÖMIG-tábor, ahonnan a forradalom alatt szabadultak ki az emberek.

– Azt azért tudni kell, hogy a csolnoki bányákat 1944-ben a németek vízzel árasztották el, majd később, már '45 után megnyitották, mert szükség volt a szénre. A falu nem bírta ellátni munkaerővel a bányákat, ezért volt szükség önökre is.

– Végeredményben a segédmunkát a rabok végezték, a vájármunkát, tehát a szakmunkát főként a csolnoki bányászok.

– A forradalom napjairól beszéljünk. 1956. október 23-a milyen helyzetben találta önöket?

– A bányászok szóban, esetenként írásban, újságok formájában is tájékoztattak bennünket. Így a budapesti eseményekről, a forradalomról 1956. október 23-án este a leszálló és a reggel feljövő turnus fő vonalaiban már értesült.

– 1956. október 24-e. A délelőtti felszállók után sztrájk kezdődik a bányában.

– Csolnokon három bányában dolgoztak elítéltek, a tizenkettes, a kilences és a tizenégyes aknán. A kilences aknára leszálló elítéltek, ez körülbelül kétszáz személy volt, úgy határoztak, hogy lent maradnak a bányában, éhségstrájkot kezdeményeznek és szabadlábra helyezésüket követelik.

– Csatlakoztak önökhöz – mert ön is a kilences aknán dolgozott – a tizenkettes akna elítélte és munkásai is.

– Igen. Egy részük igen.

– Megközelítően hányan sztrájkoltak?

– Körülbelül háromszáz ember volt lent a bányában, négy napig. A termelés megállt. Viszont úgy döntöttünk, hogy a szükséges karbantartást, pontosabban a megelőző munkálatokat, a szivattyú kezelését ellátjuk...

– Hogy el ne öntse a víz a bányát...

– Így van.

– Közben Budapesten megindultak a tárgyalások. Az önök képviselői a miniszterelnökkel folytattak párbeszédet.

– Pontosabban a csolnoki civil bányászok képviselői keresték fel Nagy Imrét Budapesten. Tájékoztatták arról, hogy Csolnokon még létezik ez a kényszermunka-tábor...

– Nagy Imre mit szólt ehhez? Meglepődött?

– Tudomásom szerint – lehet, hogy ez már legenda – ő intézkedett arról, hogy a bányatáborot meg kell szüntetni. A tárgyalást megelőzően, amikor a sztrájk megkezdődött, nyilvánvaló volt számunkra, hogy ez kockázatos, s közülünk senki nem tudta, mivé fog ez alakulni. A sztrájk hírére az ÁVO honvédelakulatokat, páncélosokat rendelt Csolnokra Pilisvörösvárról. Ha bármi történe, akkor közbeavatkozzanak.

– Mármint önökkel szemben.

– Úgy van. De ez a négy nap elegendő volt arra, hogy a kirendelt honvédségi alakulatok felismerjék, valójában nem bűnözők, hanem politikai elítéltek vannak Csolnokon. És amikor négy-öt nap múlva feljöttünk a bányából, már mellettünk voltak, bennünket védtek.

– Együtt énekelték a magyar Himnuszt.

– Igen. Felejthetetlen élmény volt Magyarországon, de mondhatom, hogy egész Európában olyan még nem volt, hogy politikai elítéltek ilyen kiszolgáltatott helyzetben eredményesen tudják elérni, hogy szabadlábra kerüljenek.

– A politikai elítéltek a saját szabadulóleveleiket készítették.

– A bányász-sztrájk egyik vezetője, irányítója Légrádi Ákos volt, aki megszervezte, hogy minél előbb szabadlábra kerüljünk. Ehhez az kellett, hogy a szabadulóleveleket szabályosan állítsák ki. Odavezényelt néhány elítélt társunkat, ők állították ki. Rabok a raboknak.

– Emlékezzen vissza ötvenhat október harmincadikára harmincegyedikére... Kezükben van a szabadulólevel. Ön hány évvel a háta mögött van ekkor már?

– Közel három éve voltam bent.

– Tehát a tizenegy évből...

– ...majdnem három évet letöltöttem.

– Az érzéseire, a gondolataira vagyok kíváncsi.

– Számomra külön felemelő volt, hogy éppen a huszonkettedik születésnapomon szabadultam, október harmincegyedikén. Kézhez vettük a szabadulólevelet, aztán mindenki megkapta a cókmojkját, és civil ruhába öltözött. A Forradalmi Bizottság mindenkinek adott ötszáz forintot, a Dorogi Bányák odarendelt teherautókat, felzsúfoltak bennünket a kocsikra, és a régi Bécsi úton behozták a Nyugati pályaudvarig. A teherautók többször fordultak. Október harmincegyedikén érkeztem meg a Nyugatihoz. Emlékszem, rabsapka volt rajtam, amit egy hölgy levett rólam azzal, hogy itt még lőnek, ne tegyem föl, mert ez veszélyes. A Nyugati pályaudvartól gyalog indultunk haza. Abban az időben Rákospalotán laktam. Akik abban az időben éltek, tudják, hogy ez mekkora távolság. A gyalogutat megkönnyítette, hogy a teherautók megálltak és fölvettek mindenkit, aki abba az

irányba ment. Amikor megütötték a sofőrfülke tetejét, hogy most akarnak leszállni, megállt a teherautó. Az esti órákban otthon is voltam.

– Szülei várták?

– Özvegy anyám takarítónő volt. Remélte, hogy hazamegyek.

– Tartotta az édesanyjával a három év alatt a kapcsolatot?

– Volt beszélő, de még egyszer hivatkozom a civil bányászok kockázatvállalására. Mint minden hosszabb ideje a bányában dolgozó politikai elítélteknek, nekem is volt egy olyan bányász-kapcsolatom, aki a szabadsága kockáztatásával hozta-vitte a leveleket.

– Nagy volt az összefogás?

– Nekem van olyan egykori rabtársam, aki évtizedeken keresztül felkereste a vājárját és baráti kapcsolat alakult ki közöttük.

– Letelt egy nap, az a kín-keserves nyolc óra, amit lent töltöttek a három-négy-száz méter mélységben, kezdetleges munkaeszközökkel. Legkorszerűbb eszköz, gondolom, a szívolapát lehetett...

– Pontosan.

– ...feljöttek a mélyből. Hogy telt a többi idő?

– Nem volt szombat-vasárnapunk, nem volt ötnapos munkahetünk. Hétfégén is dolgoztunk. De a nyolc órán túl a többi idő szabad volt. Ezt igyekeztem olvasással, nyelvtanulással eltölteni. Voltak nyelvtanárok bent, professzorok...

– Mármint elítéltként.

– Hogyne. Így majdnem egyetemi szintű képzést kaptam.

– Ön a hozzánk írt levelében neveket sorol egymás után, azoknak a neveit, akik szabadulásuk után a forradalmi harcokban vettek részt és meg is haltak.

– Legkedvesebb elítélt-társam egyike volt Herhof Gyurka. Ötvenhat nyarán szabadult és a forradalom alatt hősi halált halt. Úgy tudom, a Déli pályaudvar körüli harcokban esett el.

– Huszonhárom éves volt.

– Igen. Kolarics Pista velem együtt szabadult. Újpesten, a Deák Ferenc utcában lakott. Amikor november negyediké után a Váci úton jöttem be Pestre, az Árpád-híd közelében láttam, hogy ott van eltemetve. Az út szélén, egy kis fára volt felírva a neve. Harminchat esztendő volt. Volt egy szintén jó barátom, Lendvai Jóska, aki ötvenhét elején tűzharcban esett el a dunántúli ellenállásban. Akkor órála az ország mai legkedveltebb napilapja azt írta, terrorista volt. Pedig én tudom, hogy nem volt az, csak szabad akart lenni.

(Vasárnapi Újság, 1995. augusztus 13.)

Budapest – New York – Budapest

– Szemérmes vallomásra kérem Sándor bácsit. Ilus néni most a könyvesboltban van, ketten ülünk. Beszéljen egy kicsit a feleségéről, akivel hatvan éve él együtt.

– Harminchárom december első napjaiban véletlenül ellátogattam egy régi lakótársamhoz és ő mondta, hogy este lesz az Americana bál, az egy egyetemi szervezet volt, és mondja: „Nem jönne el?” Mondom, ráérek, miért ne mennék. Pedig én egész más körökhöz húztam. Így jutottam el életemben egyetlenegyszer egy ilyen egyházi, katolikus szervezet báljára, ahol a feleségem a családja, a bátyja révén ott volt.

– Az első látásra szerelem lett belőle?

– Az első látásra. Együtt táncoltunk egész éjjel, utána hazakísértem Zugló végére őket. Akkor csak gyalog lehetett hazamenni, mert nem volt hajnalban villamos. Ez a szerelem annak ellenére tartósnak bizonyult, hogy a szülők féltek. Negyedéves joghallgató voltam, de munka nélkül, pénz nélkül, csak az egyetemi jegyzeteimből tartottam el magamat. Nem látszott valami fényes jövőnek még egy tanító család szemében sem. Én már akkor nyakig voltam az egyetemista korban megismert népi mozgalom ügyeivel. Már akkor elhatároztam, hogy ebben részt akarok venni valamilyen formában. És miután már korábban, az első évektől, egyetemi jegyzetek kiadásával és sokszorosításával kezdtem foglalkozni...

– Jól tudott „gyorsírní”, jegyzetelt az előadásokon, végül könyv lett belőle.

– Kapósak lettek a jegyzeteim, és kapósak maradtak tizenöt évig, mert negyvennyolcig még tanítottak azok a professzorok, akiknek az óráiról készítettem a jegyzeteket.

– Akiket aztán később elküldtek a katedráról. Menjünk vissza 1935-be, az esküvő napjáiig...

– Végül mégis beleegyeztek a szülők, de még mindig ott volt a vallás-különbség. A szülei ragaszkodtak ahhoz, hogy katolikus templomban esküdjünk.

– A házasságukat követő első évben megjelenik az első könyv...

– Először a Kelet Népe folyóirat, a lakásunkban, az első évben...

– Sinka után ki mindenki köszönheti a nyilvánosság lehetőségét Sándor bácsi-eknek?

– Mindjárt harminckilencben Szabó Dezső, szerintem a legfontosabb munkájának, a Látóhatár címen összegyűjtött nemzetpolitikai tanulmányainak és beszédeinek a kiadásával. Utána Veres Péter a Gyepsor novellák, versek, majd később a Mit ér az ember, ha magyar? és az összes akkori könyvének a kiadásával. Németh László negyven tavaszán került a Minőség forradalmával hozzánk.

– Ugorjunk most egy picit előre. 1950 az államosítás időszaka. Ötven-hatvan-ezer könyv, ami Püskiéknél eladásra vár. Ez mind semmivé lesz, minden eltűnik.

– Igen. Bejöttek a boltba ötven június végén, és azonnal el kellett hagyni a helyiséget. Az összes raktárunkat elfoglalták.

– Amikor egy család egzisztenciája a mélypontra zuhan, mert nyilvánvaló itt erről is szó van, akkor... beszéljünk megint Ilus néniéről... Milyenre reagált ő erre?

– Nem volt ez váratlan, hisz hónapokkal ezelőtt, különböző államosítások folytak és tudtuk, előbb-utóbb sor kerül a könyves szakmára is. Tehát nem volt ez váratlan. A Lónyay utca elején volt egy kis papírkereskedés, oda álltam be csendestársként, és ötvenkettő tavaszáig ott dolgoztam. Aztán egy ismerős kapcsolat révén következett egy kerámiaműhely.

– Új szakmát kellett megtanulni, a kerámiát.

– Igen. Ez főleg ötvenkettő után ment fokozatosan. Ebben is nagy segítségemre volt a feleségem. Az eladásban és a terjesztésben is.

– Sándor bácsi, elnézést kérek, hogy egy picit az érzelmekben próbálok keresgél-
ni. 1950-52-53-ban járunk most a történetben, önök harmincötben esküdtek örök
hűséget egymásnak. Változik ennyi idő alatt az érzelem? Tart még a szerelem, vagy
ahogy mondani szokták, ez már csak szeretet, vagy egyfajta csendestársi minőség?

– Szerencsére a szerelem tartott, egészen máig is...

– Máig is tart?

– Igen. Azok közé a szerencsés párok közé tartozunk, akik nem unták meg egymást. Ötvennégyig engem az államosított szakma egyáltalán nem kívánt befogadni. Én sem törekedtem persze, mert tudtam, hogy politikailag lehetetlen helyzetbe kerülnék. Már a negyvenötös igazolást is nehezen viselték el az ellenfelek. De akkor alakult a Magvető az Írószövetség kiadó-jaként, ötvennégy tavaszán. Veres Péter, aki elnöke volt az Írószövetségnek, keresett meg, hogy szeretnének engem az új kiadóvállalat gazdasági vezetőjének megnyerni, ha vállalom. Már el is intézték a politikai főnökségekkel. Azt mondtam Veres Péternek, nagyon örülünk, de nem tudom elfogadni. Mert már akkor világosan láttam az ötvenhármast Nagy Imre korszak bukását. Láttam azt is, hogy Rákosi visszatér a hatalomba. Így azt mondtam Veres Péternek, tudod nagyon jól, tele van a szakma az ellenségeimmel. És ha most le is nyomtok a torkukon engem, vezető szerepre állítotok, előbb-

utóbb provokálni fognak politikailag, ami egy könyves szakmában nem nehéz.

– 1956 után Sándor bácsi börtönbe kerül, négyéves a büntetés, amit kiszabnak...

– ...Négy és fél...

– *Négy és fél, ebből egy évet tölt el a négy fal között. Amikor valaki bent van a börtönben, a családja kívül... A felesége is. Nem jutott eszébe sosem, hogy „amíg én bent vagyok, ő elhagyhat engem”?*

– Nem. Elég erősnek éreztem. Tudtam, hogy a politikai ijedelem sem készíti erre, mint sok asszonyt, aki hajlandó volt elválni, csak hogy a politikai nyomástól szabaduljon. Őt inkább provokálták a nyaggatások. Hatvankettő márciusában éppen a házassági évfordulónkra készültünk, és tizenhatodikán vittek el. Akkor elkezdte az írókat és a politikusokat nyaggatni, hogy tulajdonképpen mit akarnak, és mindenfélét mondott az ÁVO-ra és a politikára. Néhányszor elvitték őt is különböző – hogy úgy mondjam – nyaggatásra. Séta, kocsiztatás, hogy megijessék. Végül behozták a Gyorskocsi utcába. Felvisznek egy reggel – körülbelül április van ekkor – és ott van a feleségem. Azt mondja az ÁVO-s, mondja meg a feleségének, fogja be a száját, mert ha továbbra is szájál ellenünk, ő is bekerül. Mondtam neki, még otthon sem tudom befogni a száját, nem hogy itten. Erre nem tudok vállalkozni. Ekkor aztán elengedték a feleségem.

– *Sokan fordítottak hátat Sándor bácsiéknak?*

– Nem. Váratlanul nem, ...egy-két ember.

– *De a nagy csalódás, úgy tudom, Erdei Ferenc.*

– Az nem ekkor volt, hanem a negyvennégy-negyvenötös fordulat idején. Akkor volt a nagy csalódás. Tudniillik Erdei mutatkozott a legértelmesebb politikusnak, a negyvenkettes-negyvenhármas mozgalmak idején. Ő volt leginkább hajlandó belemenni egy parasztpárti szervezkedésbe. Negyvennégy szeptemberében még úgy váltunk el, hogy keressük majd egymást. Ez a keresés nem sikerült. Ő lekerült Szegedre, ott találkozott Révayval novemberben. Nem tudom mi történt, megijesztették vagy megvették, de mikor utolértem január elején Debrecenben mint belügyminisztert, vitatkoztunk pár napig, hogy mi a Parasztpárt politikája? Hogy mi lesz? Akkor azt mondta Erdei, a Parasztpárt sajtóosztályát vegyem át, és majd meglátjuk. Mire visszamentünk, úgy látszik, fordult valahogy a helyzet. Körülbelül jó hét múlva azt a feltételt szabta, hogy rendben van az egyezés, de csak akkor, ha Németh Lászlót és a Németh Lászlótól politikailag jobbra álló összes eddigi írómat megtagadom. Ez volt az az alkalom, amikor azt mondtam, abszurdum, politikailag ez örület. Akkor nem lesz Parasztpárt, nem lesz belőle semmi. Kár csinálni. Másodsorban, egyébként

sem tudnám megcsinálni. De hát miért? – kérdezte tőlem, és azt mondja: „Értsd csak meg, még Veres Pétert is alig tudtam elfogadtatni, nem is annyira a kommunistákkal, hanem szocdemekkel. Ezt tudomásul kell venni.” Mondom, ezt nem veszem tudomásul, megpróbálok a Parasztpárton belül ez ellen harcolni. Negyvenháromtól kezdve volt egy kiadói szerződésünk Erdeivel. Erre azt mondta Erdei: „Nézd, a becsület azt kívánná, hogy kitartsak melletted, mint kiadó mellett, de a politikai érdekem azt kívánja, hogy szakítsunk. És a politikai érdekemre hallgatok.”

– *New York-ban éltek évtizedekig, de hagyjuk most a New York-i éveket. 1989-ben visszatérnek Magyarországra. Megérte?*

– Ez nem számítás kérdése, hogy megéri vagy nem. Nem Amerikáért mentünk ki Amerikába, hanem hogy a magyar könyvszakmába visszakerüljünk.

– *Nem is a pénzre gondolok, nehogy félreértsen.*

– Mi mindig azt vallottuk, mihelyst itthon lehetséges a saját gondolkodásunk, a saját kedvünk szerint dolgozni a könyvszakmában, azonnal visszajövünk. Visszajöttünk.

– *Közös döntés volt? Ki volt jobban a hazajövetel mellett?*

– *Én! A feleségem mindig aggodalmasabb volt. Félt, hogy valódi változás lesz-e? Hogy nem lesz-e ebből baj?*

– *Mitől félt Ilus néni?*

– *Elsősorban az újrakezdéstől. Meg attól, hogy ez az átalakulás nem lesz igazi, nem lesz tartós. Én meg azt mondtam, akkor is jövünk. Ha a hazai könyvkiadásba újra be tudok kapcsolódni, a magam kedve szerint, jövünk. Aztán belenyugodott. Hazajöttünk.*

(Vasárnapi Újság, 1995. április 16.)

Az operaénekes halála

– 1993. áprilisában emléktáblát avattak egy gyönyörű hangú fiatalember tiszteletére. A huszonegy esztendősen mártírhaltát halt Méhes Attila alakját először Dénes János országgyűlési képviselő idézte fel műsorunkban, majd Attila nővére jóvoltából egy operarészlet felvételét is lejátszhattuk hallgatóinknak. A fantasztikusan tehetséges egykori ötvenhatos gépkocsizó sorkatonát egy alezredes árulta el anyagi haszon reményében a szovjeteknek, ezért lőtték tarkón a hűvösvölgyi Műszaki Katonai Akadémia udvarán. Méhes Attila sírfeliratán ma Horatius sorai olvashatók: „Nagyot vitt végbe a fiú, bár életét elorozták, ő töretlen, tiszta.”

Az előbb ott álltunk a volt Katonai Akadémia főbejáratánál. Méhes Emőke, Méhes Attila testvére volt a társam. Közben 1956. november 7-ére gondoltam. Ez a tragédia napja az önök családi életében.

– Amikor a testvérem a beözönlő szovjetek elől az eredeti laktanyájából kénytelen volt elmenekülni, két vagy három szeretett bajtársának megmentette az életét azzal, hogy bátran segített rajtuk is. Az édesanyámnál laktak egy darabig ezek a fiatal emberek, a testvérem ruháiban el tudtak jutni haza, így életben is maradtak.

– Amikor átadta ez az áruló alezredes az orosz katonáknak Méhes Attilát, akkor tárgyalás következett, a tarkónlövés, majd géppisztoly sorozat a szívbé.

– Nem tekintem bűnösnek azt, akit idegen területre vezényelnek nyomorult, szerencsétlen katonaként. Ha nem teljesítené a parancsot, agyonlőnék. Azt tekintem bűnösnek, aki saját hazájában képes olyan szervezetnek a tagja lenni, amely Istenét, hazáját, közösségét elárulja. Kiadja embertársát bármely idegen hatalom katonáinak, teljesen függetlenül attól, hogy azok milyen ideológiát vallanak, milyen mundérban, egyenruhában vannak, és milyen pelesni van a zubbonyukra kítűzve.

– Büntessük mi ezt az alezredest azzal, hogy nem mondjuk ki a nevét, de beszéljünk még róla. A család találkozott vele valamikor?

– Igen. Félelmében felkereste az édesanyámat a lakásán és össze-vissza hazudozott neki, hogy ő semmit nem tud Attila kivégzéséről. Őt ártatlanul vádolják, segítsünk rajta, pénzt juttat majd az édesanyámnak és engem egyetemi tanári álláshoz fog segíteni.

– Sőt, ha jól tudom, azt is mondta, hogy az úgynevezett „ellenforradalmárok” végeztek az ön testvérével.

– Ilyen tartalmú szöveget akart aláírtni az édesanyámmal, aki természetesen erre nem volt hajlandó. Ekkor súlyos fenyegetések között rátámadt az édesanyámra. Fenyegette a családot, hogy ennek következménye lesz. Az édesanyám erre igen helyesen, önérzetesen és bátran kihajította a lakásból.

– Ez az alezredes azóta már nem él.

– Isten akaratából – tudtommal 1983-ban – elhagyta e földi életet. Az előtt a bírāja előtt áll, aki elől senki emberfia nem menekülhet el. De ha köztünk élne, akkor többekkel együtt, felháborító módon, nem kapna büntetést, holott a büntetés a bűnösnek kijár. Itt persze nem arról van szó, hogy vérfürdőt akarunk, hanem arról, hogy az eljárásokat lefolytassák, a bűnösök bűnhődjenek, és az ifjúságnak megadják azt a lehetőséget, hogy jó erkölcsű társadalomban élhessen, igazságos társadalomban. Fel vagyok háborodva egyébként, hogy zavarosban halászó elemek a megbékélés és a nyugalom helyett vérig sértett szerencsétlen embereket uszítanak egymásra, ahelyett hogy hagynák, hogy egymással megbékélve, egymás sebeit és nyomorúságát tisztelve kezét fogjanak, és építsék a közös hazát.

– Tisztelt Asszonyom! Mi most azért is beszélgetünk, mert csütörtökön emléktábla került a volt Katonai Akadémia külső, hűvösvölgyi oldali falára, testvérére emlékeztetve.

– A honvédség ezt a nagyon szép aulában akarta elhelyezni, én azonban szándékosan választottam az akadémia valóban csúnya téglafalát. Azért, hogy mementóként mindig, mindenki láthassa, másrészt pedig azért is, mert mindenféle kivégzést aljasnak, Isten- és emberellenesnek, ocsmánynak tartok. Egyúttal tiltakozni akarok mindenfajta kivégzés ellen.

– Ez a mai nap, amikor az emléktábla fölkerült a falra, az ön életében más miatt is emlékeztető.

– Megígértem az édesanyámnak, a nagynénémnek, hogy minden tőlem telhetőt elkövetek, amennyiben életben vagyok, hogy a testvéremnek erkölcsi elégtételt szerezzek. Édesanyám és a nagynéném sajnos nem érték meg ez a napot.

– Édesanyja pontosan ma hat éve halt meg.

– Tudomásom szerint minden különösebb indok nélkül tette a honvédség erre a napra a táblaavatást. Nem is tudván arról, hogy valószínűleg az édesanyám sugallatára történt így, aki szerintem úgy intézte a dolgot, hogy pontosan a halálának hatodik évfordulójára történjék meg ez a gyönyörű ünnepség. Ily módon élők és holtak lelkei összekötődtek Istenben.

(Vasárnapi Újság, 1993. április 25.)

A főparancsnok

– Pongrátz Gergely az 1956-os szabadságharc-forradalom legendás harcosa. Volt már egy infarktusa, aztán 1996. október 25-én Oroszlányban inzulálták, és megint infarktust kapott. Most Amerikában volt, március 1-jén beszédet mondott. Onnan vitték el a kórházba, megoperálták, és ez a legendás szív megint megsérült. Hogy van most?

– Hála Istennek, nagyon jól. A műtét jól sikerült, szerencsém volt, mert egy kiváló szívsebész végezte a műtétet. Április 15-én operáltak. Jól érzem magam. Teljesen kicseréltek, új ember vagyok.

– Azért maradjon egy kicsit a régi Pongrátz Gergely is. Térjünk vissza erre az oroszlányi inzulatra. Úgy szólt a hír, hogy önt Oroszlányban pofon vágják tavaly.

– Nem, belém akart rúgni valaki, én elfordultam, így nem tudott meg-rúgni. Féltreloktek, de akkor már olyan állapotban voltam, hogy beültem a kocsiba, mert már nem bírtam a lábamon állni. Szerencsére ott volt az öcsém, ő vezette a kocsit. Törökszentmiklósról kellett volna menjek, este ott lett volna előadásom, de nem értünk el csak Vecsésig. Vissza kellett fordulni és irány a kórház. Akkor már teljesen kivoltam.

– Kezemből van az Új Magyarország június 14-i, szombati száma, és ebben megjelent egy nyílt levél. A levelet Fónay Jenő, a POFOSZ elnöke és Hornyák Tibor, az 56-os felkelők és a RAB parlament elnöke írta alá. Idézem: „Nyílt levél. Kapják Györgyi Kálmán legfőbb ügyész és Horn Gyula, a legrangosabb pufajkás.” Ez a címzés. A levél utolsó passzusa így szól: „Horn Úr! Szégyen az országra, a hazá-ra, a népre és a pártjára, hogy egy volt pufajkás janicsár Magyarország miniszterelnöke. Amennyiben az általunk leírtakkal vitába akar szállni, úgy szívesen vállalnunk egy tévés szópárbajt.” A véleménye érdekel.

– Kezdem Györgyi Kálmánál. Ő Magyarország legfőbb ügyésze. Egy olyan valaki, aki huszonhat évig volt tagja a kommunista pártnak. Azt mondják, hogy rendszerváltozás történt Magyarországon. Hol van itt rendszerváltozás? Ami Horn Gyulát illeti, a választások előtt néhány hónappal felállt a parlamentben – a televízió közvetítette – és azt mondta: Igen, pufajkás voltam. Na és? Nem arról van szó, hogy mi volt? A „na és”-sel van a baj. Mert az azt jelenti, hogy ő még ma is az. Györgyi Kálmán nagyon okos ember, ki tud bújni minden alól. Miért nem vonja le a konzekvenciákat, és hogyha ő is azt vallja, hogy volt rendszerváltozás Magyarországon, akkor mit keres abban a pozícióban, amiben van? Beszéljünk még az állítólagos rendszerváltozásról. Elmondok egy konkrét esetet. Azt hi-

szem '93. március 14-én volt, meghívtak Pestszenterzsébetre, a Napóleon Társaság tartott ott március 15-i megemlékezést. Ott volt a televízió is. A beszédemből két dolgot ragadott ki. Az egyik, hogy azt mondtam, remélem, eljön az ideje annak, amikor a történészek rájönnek, az 56-os forradalomnak legalább akkora jelentősége van a világtörténelemben, mint a francia forradalomnak. A másik amit kiragadott a televízió és leadta, amikor azt mondtam, Magyarországon kormányváltás volt, de rendszerváltozás nem. Azt még nekünk kell végrehajtani. Másnap, 15-én – benne vagyok én is a kormányprotokollban – egy nagyon neves politikus odajön hozzám és azt mondja: Gergely bátyám, hallottam, mit mondtál tegnap Erzsébeten. Az elsőt egyetértek, a másodikkal nem. Akkor azt mondtam neki, ezen én egyáltalán nem csodálkozom. Neked volt rendszerváltozás, de mond meg nekem, hogy mi változott annak a Corvin köz, Széna téri, Baross téri bajtársamnak, aki most is 7-8 ezer forintos nyugdíjból nyomorog? Vagy mi változott annak a ÁVO-s ezredesnek, aki most is kapja a 60-70 ezer forintos nyugdíját. Azt mondtam neki, tudod mikor lesz itt rendszerváltás? Amikor ez a két összeg megcserélődik.

– 1958. június 16-a – kivégzik Nagy Imrét és társait. Ön valamikor birtokában volt a Nagy Imre-per filmfelvételének. Abból a hanganyagból egyszer egy újságban idéztek. Első hang: – „A vádlottak védelmében a védők szólaltak fel, végül a vádlottak az utolsó szó jogán nyilatkoznak.” Második hang (mármint az egyik vádlott) szólal meg: – „Tisztelet Népbíróknak, bármilyen is lesz az önök ítélete, én bízom az igazságosságban, és ígérhetem, amennyiben még az én szavaimnak van valami legcsekélyebb hite is, hogy az ítélet bármely is legyen, az én hitemet a szocializmusban, a szocializmus ügyében, a párt ügyében soha megrendíteni nem fogja.” Ki mondta ezt?

– Vásárhelyi. Az a Vásárhelyi Miklós, aki engem szélsőjobbaldalinak nevezett.

– Aki perbefogott volt a Nagy Imre-perben.

– Igen. Itt van a bizonyíték. Ő maga bizonyítja, hogy tulajdonképpen hol állt. Nagyon szomorú dolog, de azt el kell mondani, hallható az egy óra húsz perces kazettán, hogy az egyedüli, aki próbálta Nagy Imrét menteni, Gémes Miklós volt.

– ...akik meghaltak, akiket kivégeztek...

– Mind Nagy Imre ellen vallottak.

– Maléter meg sem szólalt...

– Maléter nem szólalt meg, de ő nem is vallott. De akik vallottak, akik tanúvallomást tettek a Nagy Imre-perben, egytől-egyig, mondom Gémes Miklós kivételével, mind Nagy Imre ellen szóltak.

– Azt mondják, hogy azért nem lehet nyilvánosságra hozni a Nagy Imre-per anyagát, mert a személyiségi jogokat kell védeni.

– Bocsánat! Nagy Imrének és azoknak, akiket kivégeztek, akik ott vannak a 301-es parcellában, azoknak a személyiségi jogaival mi van? Azzal nem törődnek ezek az árulók? Tulajdonképpen mi történt? Amikor volt az úgynevezett rendszerváltozás, amikor átadták a kommunisták a hatalmat, eltörölték például a halálos ítéletet. Akkor, amikor nekik kellett volna felelni azokért a bűnökért, amiket elkövettek. Tehát törvényen kívül helyezték a halálos ítéletet. Most meg zárolják azokat az anyagokat, amik bizonyítanák, hogy tulajdonképpen ki volt a bűnös. Zárolják harminc, nyolcvan évre, ameddig ezek a gazemberek élnek.

– Sőt én azt is olvastam, hogy a levéltárban veszélybe kerültek azok az anyagok, amelyek 1956-tal foglalkoznak. Úgy szól a fáma, tárolási nehézségek vannak, és egyre több dokumentum pusztul el.

– Pontosan, mert az az érdekük, hogy a történelmet meghamisítsák. A Történelmi Igazságtételi Bizottság, a TIB, amelynek az lenne a feladata, hogy a forradalom igaz történetét hozza nyilvánosságra, ők hamisítják meg a legjobban a forradalom történetét.

– Amiket állít, tudja bizonyítani? Mert ez súlyos vád.

– Megjelent egy könyv, még azt hiszem kilencvenegyben, a TIB adta ki. Már-már tankönyv, nem tudom hány százezer példányban jelent meg, nyolcforintos áron árulták. Akkor, amikor az előállítás körülbelül harmincöt-negyven forintba került. Ebben a könyvben az szerepel, azt lehet kivenni belőle, hogy a reformkommunisták csinálták a forradalmat és volt néhány huligán, aki lövöldözött.

– Nem túlzott érzékenység ez?

– Meg kell szerezni egy ilyen könyvet, el kell olvasni, és akkor láthatja, hogy mi van benne.

– Beszéljünk a srácokról, akik ön körül voltak a Corvin közben, a Pesti Srácokról.

– A Corvin közben volt majdnem húsz olyan tizenhárom-tizennégy éves gyerek, akiket hiába zavartunk haza, nem akartak elmenni. Lehet, hogy az elejét heccnek vették. Azt, hogy puska van a kezükben és lehet lövöldözni. Nem vitatom. De valamit ne felejtünk el uraim: amikor egy ilyen tizenhárom-tizennégy éves gyerek mellett két-három bajtárs meg hal, akkor az a gyerek meggondolja, hogy ott maradjon, vagy eldobja a puskát és elmenjen haza. És az a gyerek, amelyik ott maradt, már nem a hecc kedvéért fogott fegyvert, ő már azért maradt ott, mert a hazaszeretet vezérelte, a hazáját védte. És mit akartunk mi '56-ban? Szabad és független Magyaror-

szágot. Ezért a szabad és független Magyarországért harcoltak ezek a gyerekek, és ezért áldozták az életüket. Nem a hecc kedvéért.

– Önnek most is, hogy a Corvin közti srácokról beszél, könnyes a szeme. De egyre többször látom Pongrázt Gergelyt könnyes szemmel, könnyes tekintettel. És közben arra gondolok, miképpen vélekedik ön, a ma Magyarországnak mennyire fontos 1956?

– A magyar történelem nagyon sok, nagyon fontos mozzanatai között ötvenhat kiemelkedik. Ötvenhat szellemisége, az, amit mi ötvenhatban akartunk, nagyon egyszerű. Ahogy az előbb mondtam: szabad, független Magyarországot akartunk, azt, hogy Magyarország legyen a magyaroké.

– Igen ám, de ha megszólítanak fiatalokat és megkérdezik tőlük, hogy mit tudnak 1956-ról, vagy neveket sorolnak nekik, széttárják a karjukat és nem tudnak semmit.

– Ez úgy a Kádár-rendszernek, mint az Antall-kormánynak a hibája. Engedje meg, hogy egy példát mondjak el. Kilencvenháromban Szolnokra hívtak meg előadást tartani. Az előadás után odajött hozzám egy harmincötév körüli fiatalember, és azt mondja, ő a szolnoki városi könyvtáros, most kapta meg a listát az újonnan megjelent könyvekről. Közöttük van az én könyvem, Pongrázt Gergely: Corvin köz 1956., utána zárójelben: nem ajánljuk.

– Ez volt kilencvenháromban?

– Kilencvenháromban. Tehát kilencvenháromban sem ajánlották és nem engedték terjeszteni. Egy olyan könyvet, amelyik leírja, hogy mi történt a Corvin közben, és ami a hazaszeretetet, a mindent a hazáért elvet propagálja.

– A Nagy Imrét elárulókról már szólt, de mi a véleménye ötvenhat miniszterelnökéről, az egykori kommunista párttag Nagy Imréről?

– Nagy Imre nem vezette a magyar forradalmat, ő csupán követte azt, sodorták az események. De amikor látta, hogy a magyar ifjúság mire képes, és mit tesz, akkor a kommunista mivolta fölé emelkedett a magyarsága. Ezért lépett ki a Varsói Szerződésből, ezért tette, amiket tett. Igaz, hogy előtte ő adta ki a statáriumot. Szóval, ezeket mind mérlegre kell tenni, de a végeredmény az, hogy én Nagy Imrét elfogadom, mint a magyar nemzet mártírját. Ez nem vonatkozik a többire, akiket együtt végeztek ki Nagy Imrével. Rájuk nem vonatkozik.

– Beszéljünk azokról a sírokról, amelyeket számomra megdöbbentő módon ma Magyarországon, Budapesten egyre-másra megszüntetnek. Kezembem van a Magyar Nők Világfóruma Kulturális Oktatási Szekciójának, Kulcsár Edit szekcióvezető által aláírt, nekem küldött levele. „Védettséget az ötvenhatos síroknak” című fel-

hívoásukban beszámolnak arról, hogy a budafoki, a cinkotai, a csepeli, a Farkasréti temetőben, a Kerepesi temető 21-es parcellájában, Kispesten a régi és az új temetőben, az óbudai temetőben, a pestszenterzsébeti, a pestszentlőrinci, a rákoskeresztúri új köztemetőben, a rákospalotai temetőben, az újpesti megyeri temetőben megszüntetik a forradalmárok sírhelyeit. A csepeli temetőben – írják nekem – a felsorolt nyolcvan sírhelyből negyvenhét megszünt.

– Ez mit bizonyít? Hogy ez a rendszer nem változott, és teljesen a szőnyeg alá akarják söpörni azt, ami ötvenhatban történt. Ezért van az, hogy az iskolákban most sem tanítják úgy a forradalmat, ahogy annak történnie kellene. A magyar ifjúság teljesen el van zárva attól, ami ötvenhatban történt Magyarországon.

(ATV, Mondjuk a magunkét..., 1997. június 19.)

Egy, a Pesti Srácok közül

A Corvin közben harcolt

– Szomorú történelmi paradoxon, ilyen csak a magyar sorsban lehetséges. Október talán legfiatalabb elítélt harcosával, és október legkésőbb kivégzett vértanújáról szól a következő interjú. Varga János kamaszgyerekként került a Corvin-köziékhez, ma iparosmester. Kevés választotta el attól, hogy örök életére megnyomított ember legyen. Súlyos betegségének oka: a kihallgatások, ütlegelések nyomán fontos idegpályákat sértett meg a fejéből el nem távolított lövedékszilánk. S a mai, a túlélés történetéhez tartozik, hogy épp e szilánknak köszönheti, hogy nem tizenhárom, hanem – mondjam úgy – csak hat és fél esztendeig volt börtönben. Egy fényképfelvetel miatt. Varga János 1956-ban szinte mindegyik budapesti forradalmi helyszínen megfordult. Részt vett a csatákban. Tizenhatévesen hogy kerül az ember kezébe fegyver?

– Ötvenhat október huszonharmadikán is hallottam, amit már sokszor, hogy nehezen boldogulunk és nehezen élünk, és ennek elsősorban az a gyökere, hogy szovjet megszállás alatt vagyunk és olyan emberek ülnek a kormánynál, akik szolgálai módon, parancsra bármit képesek megtenni.

– A felkelőknek fegyvert szállított. Akkor önnek még nem volt fegyvere. Végül aztán lett.

– Sikerült egy olyan rendőrsre elmennünk, ahol „rábeszélésre” kinyitották a rendőrök a kaput, mindenki rohant a fegyverekért. Ott láttam meg életem első fegyverét, egy héthatvanötös rendőrségi szolgálati fegyvert, amit magamhoz vettem. A többi fegyvert meg elvittük a Kálvin térre, ahonnan aztán folyamatosan szállították a Bródy Sándor utca környékére, közvetlenül a rádióhoz.

– Ettől a pisztolytól meg kellett válnia.

– Odajött egy magas fiatalember, egyetemista volt – később tudtam meg, hogy Forgács Gábornak hívják – és mondta, te kicsi, van még egy pisztoly nálad, ugye? Mondtam: igen. – Mi harcolni megyünk, nagyobb hasznát látjuk, közvetlenül a tűzvonalban vagyunk. Egy kicsit erősebb rábeszélésre ugyan, de odaadtam, és mi mentünk tovább az éjszakába, újabb fegyverekért. Hajnalban a Jászai Mari téren voltunk, s akkor megjelentek az első harckocsik. Fordultak be a Honvéd utca irányába. Nekem akkor befejeződött a fegyverhordás a rádióhoz...

– Ez már huszonnegyedikén volt?

– Huszonnegyedike hajnalán.

– Ezzel az egyetemistával még egyszer összehozta a jósorsa.

– Igen. 1956. október 26-án ott álltam egyedül, senki ismerős nem volt a közelemben. Nagy harcok voltak akkor a József utca környékén, odahúzódtam én is a fegyveres csoporthoz. Segítettem a sebesülteket elszállítani a tűzvonalból. Így maradtam a harcoló csoporttal, amely lassan-lassan húzódtott vissza, mert kezdett már este lenni. A Corvin köz irányába, a Práter utcai iskolához igyekeztünk. Behúzódtunk a kapu alá, egy hentesüzlet előtt, az iskolával szemben. Mellettem állt – többek között – egy magas fiatalember. Elég koszos volt a ballonkabátja, és azt mondja nekem, te kicsi, nekem ismerős vagy valahonnan. Mondom, lehet, hogy találkoztunk valahol. Nem, nem, biztos vagyok benne, hogy tőled kaptam a pisztolyt a Kálvin téren. Mondom, igen, most már emlékszem, tényleg... Ő volt az egyetemista. Magához ölelt. Láttam, hogy nálam akkor még nem volt fegyver, elment és hozott egy kispuskát. És egy alkalmas időben, amikor nem volt eszeveszett lövöldözés, ráírta, rávéste a kispuskára: Pro Patria et Libertate! A Hazáért s a Szabadságért!

– Mikor adták meg magukat?

– Nyolcadikán... kilencedikén lehetett, nem tudom pontosan...

– Novemberben.

– ...vagy tizedike körül. Közölte a parancsnok, hogy két lehetőség közül kell választanunk. Az egyik, hogy a fegyverünket megtartva, a hegyeken keresztül megpróbálunk az erdőben Ausztria felé húzódnunk. A másik lehetőség, hogy a fegyvereket letesszük és mindenki hazamegy. A döntő többség ez utóbbira szavazott. Elbúcsúztunk Géza barátommal egymástól, lent a Szilágyi Erzsébet fasorban. Ő hazament, és én is hazamentem.

– Mi lett a társaival, akik ott maradtak? Mit tud róluk?

– Akikkel fent a végjátékban a Vörös Csillag Szállóban találkoztam, később közülük egyikükkel sem futottam össze. Egyedül Steinerről hallottam, őt fölakasztották. De nem azért, mert a Vörös Csillag Szállónál lévő csoportnak volt a vezetője, hanem a budapesti harcokban való részvételért. Nekem az volt a későbbiek során a véleményem, és most is az, hogy ezeket az embereket összeszedték. Deportálási hullám volt akkor Budapesten. Azokat a fiatalokat, férfiakat, akiket a karhatalmisták, illetve a szovjetek elkaptak fegyver nélkül az utcán vagy bárhol, igazoltatták, és bevagyonírozták. Irány a Szovjetunió.

– Végül is ezt megúsza, de mégis börtönbe került. És itt muszáj segítségül hívni az „Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben” című kiadványt, az úgynevezett fehérkönyvet, amelyet a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tá-

jékoztatási Hivatala adott ki. A hetvenhetedik oldalon van egy csoportkép, a fölirat: „A Corvin köz ellenforradalmárok egyik csoportja, amely a Vajdahunyad utca negyvenegy számú házban tanyázott.” A kép jobb oldalán egy svájcisapkás kispuska, kezében egy fegyver. Ez ön, Varga János. Ez az a kép, ami okozója lett börtönbe kerülésének.

– Igen. Ennek a fotónak a története a következő. A csoportunkhoz érkezett egy-két teherautónyi élelmiszer-szállítmány. Utasításba adták, hogy biztosítani kell, nehogy kifosszák. Utasítottak arra is, hogy személyi igazolványokra kell kiadni az élelmiszereket, meghatározott minimális mennyiséget mindenből: hagymából, krumpliból, húskonzervekből, narancsból, gyümölcsből. És az az újságíró, aki az élelmiszer-szállítmányt elkísérte Bécsből, megkért minket, ha ő visszamegy Ausztriába, szeretné megmutatni otthon, hogy jó kezekbe került az élelmiszer, amit hoztak. A csoport „összeállt”, ő meg lefotózott bennünket. Ez a kép került aztán a hatóságok kezébe, ötvenhat október huszonharmadika után.

– Ezt az újságírót elfoghatták, elvehették tőle az exponált filmet, és így bukkantattak önre. Gyakran csinálták ezt akkor.

– Igen. A későbbiekben, bent a börtönben, találkoztam olyan zárkatárral, aki ment ki az újságírókkal nyugatra, és az orosz laktanyánál, a Bécsi útnál megállították őket, viszonylag udvariasan. Elvették tőlük a fényképezőgépeket, bevitték a szovjet laktanyába, a sötétkamrában szakszerűen kivették a filmet és újtára bocsátották őket. Film nélkül.

– Előttünk a fénykép, a már említett. Kinek mi lett a sorsa?

– A legszélén balra Tóth Jóska áll, fölakasztották. Ő volt az a bajtársunk, aki a tárgyaláson Tucsek vérbírónak nekiment. Végso elkeseredésében, mert azt akarták rábizonyítani, hogy harmincadikán, a Köztársaság téren részt vett a fegyveres harcban. Holott akkor még nem is volt Budapesten. Tanukat tudott volna hozni, de Tucsek tanácsvezető bíró úgy döntött, csak a vádló tanukat fogadja el. Védő tanút senkitől nem fogadott el. Jóska ezért rontott neki elkeseredésében, párszor megütötte. Ezt követően szörnyű módon megverték, láncra verték, és teljesen törvénytelenül ez a halálbíró, a Tucsek folytatta a tárgyalást. Holott elfogultsági óvás címen le kellett volna az ügyről váltani. A katona mellett lévő puskást, Kóté Sörös Jóska felakasztották. A következő mártír áldozat a szőke Kati, őt is fölakasztották. Marika, aki mögötte áll, Wittner Marika, ő tizenöt évi börtön letöltése után, egészségileg teljesen tönkremenne még él. Én, az ötödrendű fiatalok, kaptam tizenhárom évet.

– Hány éves volt ekkor?

– Ötvenkilenc február huszonharmadikán volt a jogerős tárgyalásunk, a Borbély tanács tárgyalta az ügyünket. Aznap töltöttem be a tizenkilencedik évemet. Volt egy-két barátom, köztük Nickelsburg Laci is, akit mellőlem vittek el a másodfokú tárgyalásra. Érezte, hogy föl akarják akasztani. Azt kérte tőlem, ha valaha találkozol az életben a kislánnyal – egy kislánya volt –, vigyél neki egy kis magyar babát és mondd meg neki, az édesapja küldi.

– *Megtalálta a kislányt?*

– Nem. Most tudtam meg az egyik barátomtól, hogy az özvegyet hol találom meg. Remélem, meg fogom találni a kislányt is, és át tudom adni azt a kis magyar babát. Hogy ki volt Nickelsburg Laci? Az édesanyja zsidó származású volt, édesapja pincér, magyar ember. Budapest bombázásakor karaszalagos társadalmi munkás gyerek volt. Édesanyját elhurcolták Dachaubá. A tábor felszabadulása után meghalt. Édesapja pedig már korábban. Három bátyját – az elmondása alapján – a nyilasok az utolsó pillanatban Bajcsy-Zsilinszky Endréékkel a körülrzárt Budapestről kiszállították, és ott végezték ki, Sopronkőhidán. Huszonharmadikát követő időszakban a Baross tér tizenkilences ház nemzetőr-parancsnoka volt. A közrendet és a közbiztonságot segítették elő ezen a nagyon nehéz környéken. Laci ügyét első fokon Tucsek tárgyalta. Tucsek halálbíró karmai közül nagyon kevés ember került ki, kevesen úszták meg kötél nélkül. Ezt a veszélyt Laci is érezte. Felfigyelt Tucsek egyik kirohanására a tárgyaláson. A vérbíró ugyanis azt mondta, a maga emberei nemcsak a közbiztonságra vigyáztak Budapesten, hanem a lakásomon engem is kerestek. Lacinak ez nagyon jól jött, elfogultsági óvást adott be. A bírót leváltották, egy másik bíróhoz került az ügy. Életfogytiglant kapott első fokon. Lacival 1959-ben találkoztam utoljára. 1961-ben, kora reggel a börtönkonyhán dolgoztam, mentem ki az udvarra, és látom, hogy egy halottas kocsi baktat át az udvaron. Jöttek a házimunkások a reggeliért, megszokásból megkérdeztük, ki halt meg? Egymás után mondták, hogy náluk nem halt meg senki. Hát akkor..?! Valakit fölakasztottak? De abban az időszakban politikai okokból már nem volt kivégzés, csak a köztörvényeseknél. Napok múlva aztán, séta közben az egyik bajtársam mondja nekem, hogy te kis Varga, hallottad, hogy a Nickelsburg Lacit fölakasztották? Teljesen magamon kívül voltam. Hogyhogy fölakasztották? Lacinak egyszer már volt egy jogerős ítélete, ötvenkilencben. S akkor mesélték el, hogy valahonnan sikerült egy hamis tanút összeszedni. Úgy látszik Tucseknak elért a keze idáig, nem tudott belenyugodni, hogy nem jutatta bitó alá Lacit. Szereztek egy hamis tanút, megszüntették az ötvenkilencben hozott jogerős ítéletét. Új tárgyalás, új vizsgálat, és ő volt az utolsó

ötvenhatos mártír forradalmár, akit hatvanegy augusztus valahányadikán fölakasztottak. És akkor döböntem rá, hogy én tulajdonképpen azon a kocsin, ami egy koporsót vitt, egy egyszerű koporsót, Lacit „láttam”. Borzasztó volt.

– *Mostanában hogy gondol október huszonharmadikára? Hogy ünnepli?*

– A kislánnyal kimegyek a háromszázegyenes parcellába, végigjáróm a sírokat és emlékezem azokra a bajtársaimra, akiket személyesen ismerem. S azokra is, akiket csak hallomásból. Gyertyát, egy szál virágot viszek nekik, és a barátaim emlékét szívembe zárva megyek haza a családomhoz, és gondolok rájuk kegyelettel. Amíg élek.

(Vasárnapi Újság, 1993. október 24.)

Álfotósok a Mátyás templomban

– Neve és élete lassan legendává nemesül. Az egykori Nagybudapesti Munkástanács elnöke, az egyszerű műszerész-munkás 1956-ban a fejébe vette, hogy a világ igenis megváltoztatható. Egyike volt a rendszer számára legveszélyesebbeknek, akit egy parlamenti egyeztető tárgyalás ürügyén törbeccsáltak. Az ítélet életfogytig tartó börtön. Hogyan él és gondolkodik ma az örök forradalmár, Rácz Sándor, aki a fővárostól távol, Izsákon él? Azért mondtam egyébként, hogy a Nagybudapesti Munkástanács elnöke, mert ebből a tiszteből még nem hívták vissza.

– Nincs is joga senkinek visszahívni ebből a tisztségből, mert ezt egy forradalom adta nekem és csak egy másik forradalom vehetné el. A mai társadalom példát vehet október tisztaságából. Mert igen, ott voltak az utcákon, az utcasarkokon a kihelyezett nagy ládák, beledobálva a rengeteg pénzt...

– Gyűjtenek az elesett forradalmárok hozzátartozói megsegítésére.

– ...és nem akadt egy pesti csavargó, egy hajléktalan, aki belenyúlt volna, hogy abból a saját részére kivegyen. Inkább ő is beletette az utolsó forintját. Ezt a társadalmat hol találjuk ma? Nézzük meg, hol tart erkölcsileg a mai társadalom? Ez a senkit nem kímélő mocskolódás nem embernek való. Mert az emberi tisztaság kell, hogy működtesse a társadalom szolgáltait. Itt pedig erről szó nincs.

– Mennyire más a forradalom erkölce és mennyire más 1996 erkölce?

– Akkor olyan tisztaságot tapasztaltunk meg például, hogy a szovjet katonát ugyanolyan hősnak tekintették, ugyanolyan áldozatnak, és ugyanolyan segítettek, mint a magyar forradalmárt, vagy a magyar katonát. Más dolog az, hogy a társadalom miképpen reagál erre a tisztaságra. Úgy, hogy beengedi a hatalomba azokat, akik emberileg tisztátalanok, és nem alkalmasak a társadalom vezetésére. Ezért kerültünk abba a helyzetbe, amibe napjainkban vagyunk, hogy erkölcsi válságban vergődik hatalom, társadalom.

– 1956. december 11-e, Rácz Sándor a parlamentben tárgyal. A parlamentből már nem szabad emberként jön ki.

– Kádár János, az akkori pártfőtitkár tárgyalásra hívtat be a parlamentbe. Az akkori központi bizottság két tagját küldte ki értem a Beloiannisz Híradástechnikai Gyárba, hajnalban öt és hat óra között. Kétórás vita után

ráálltam, azzal a szándékkal, hogy nem akarok már több áldozatot, több halált, több keservet. A magam részéről befejeztem tekintetemet, mert ha tovább folytattam volna azt a politizálást, akkor... Emlékezzünk Salgótarjánra, ahol öt vagy tíz perc alatt százharminc munkásember halálát okozta a karhatalmista gyilkos fegyver. Ha én folytatom, akkor ez folytatódik. Ezt akartam elkerülni. Ezzel a megfontolással mentem bele abba, hogy elhagyom a gyárat és bemegyek a parlamentbe. De jól tudtam, hogy a parlamentből már ki nem jöhetnek szabad emberként, mert taktikai eszközként használták azt, hogy meghívják a parlamentbe tárgyalni. Így is történt. A parlamentből már a géppisztolyos fegyveresek vittek el a Fő utcai börtönbe, ahol aztán hat és fél évet töltöttem.

– Malétereket elhívják az oroszok Tökölre, hogy tárgyaljanak. Maléterék már nem érkeznek vissza, elviszik őket. Önt tárgyalni hívják, ön már nem szabad emberként lép ki a parlament épületéből.

– Ennek a politikai jellemtelenségnek egy kútfője van, és ezt a kútfőt kell megismerni a világnak. Mert ha fölismerik, hogy honnan ered ez a fajta politikai magatartás, akkor könnyen tudják kezelni a saját sorsukat. Ha nem, akkor továbbra is lenézettek, kivetettek, kitalizáltak lesznek, és az utolsó fillérjüket is el fogják venni tőlük. Mint ahogy éntőlem elvették negyven éven keresztül a csontvelőmet, azzal a jelszóval, hogy szocializmust építünk.

– Mint ahogy a munkásember most is, megint kimaradt mindenféle vagyonsztozkodásból.

– Ez az egyik legnagyobb bűne a kommunista pártban szerepelt személyeknek. Akik most, a rendszerváltozás után, újra bent vannak a hatalom szövődésében, és mint a pók, úgy hálózzák be az egész országot. És egymást segítve rabolják el a magyar munkások és a magyar nép értékeit. Senkinek nincs joga, hogy a magyar nép által megtermelt értékeket elkótyavetyélje. Az a nép tulajdona. És hiába hoz a parlament olyan törvényt, hogy törvényes az, ha eladják idegeneknek a magyar munkás feje fölül a gyárat, a kezéből a szerszámot, a kenyeret. Ilyen törvényt nem hozhat magyar parlament. Aki pedig erre szavaz, az nem magyar.

– 1963-ban szabadul, nemzetközi tiltakozás következményeként.

– Szabadulásunkat főleg az Amerikai Egyesült Államok akkori elnökének, Kennedy elnöknek köszönhetjük. Aki volt olyan bölcs, hogy felismerte azt a lehetőséget, hogyha a Szovjetunió igényli az ENSZ-ben, hogy vegyék le az ENSZ napirendi pontjai közül a magyarügyet, akkor az Egyesült Államok pedig azt igényli, hogy a Magyarországon bebörtönzött politikai

foglyokat engedjék szabadon. Ez a kölcsönös alku volt az, amely megnyitotta több ezer rab előtt a börtönajtókat. Így kerültem szabadlábra én is.

– *De nem volt ez akkor sem igazi szabadság.*

– Az én szabadságom olyan szabadság volt, amelyet nem kívánok senkinek. Nagyon sok éjszaka úgy feküdtem le, hogy na, jönnek értem és elvisznek. Ez az érzés majdnem a mai napig megmaradt. Talán most már nem jönnek értem, de nincs kizárva az sem. Aki nem képes a magyar nép szolgálatára, az ilyenkor elkezd rettegni, félni a néptől, a nép erejétől. Joggal félnek, a mai urak is joggal félnek, akár október huszonharmadiktól, akár március tizenötödiktől, mert annak a fajta politikának, amit ma megvalósítanak Magyarországon, semmi köze nincs a magyar néphez. A magyar nép akarata ellenére folyik az a politika, ami itt történik. És éppen ezért tartom őket bűnösnek.

– *Egy évfordulóra emlékeztetem önt. Október huszonharmadikára. És kivételesen nem a forradalomra gondolok.*

– Az elnyomtatás évei alatt nagyon keveset lehetett tudni a társadalomnak ötvenhat jelentőségéről. Azt szerettem volna hetvenkettőben, ha a társadalom egy pillanatra odatekint és azt mondja, az ünnepet ünneppé lehet tenni akkor is, ha a hatalomnak nem tetszik. Azért házasodtam október huszonharmadikán Budapesten, a Mátyás-templomban, hogy a családom számára ez a nap egyszer és mindenkorra ünnepnap legyen.

– *Amikor bevonult leendő feleségével a Mátyás-templomba, nem tartott attól, hogy a padsorokban nemcsak a hozzátartozók, nemcsak az önnek jókívánságot hozók ülhetnek?*

– Hosszú ideig lehetne mesélni, hogy hogyan zajlott le ez az esküvő. Mindenesetre egy román rendszámú autóval érkeztem a Mátyás-templomhoz, a leendő feleségemmel, nehogy útközben eltérítsenek bennünket. Mert rólam nem nagyon tételezte fel az ÁVO, hogy beülök egy román autóba. Amikor a főbejáratot kinyitották, beléptem a hatalmas és gyönyörű Mátyás-templomba, elállt a lélegzetem. Akkora tömeg volt a templomban, hogy magam is meglepődtem. Arra gondoltam, jó, elküldtünk ötszáz meghívót a barátainknak, lesznek ötszázan, lesznek ezren, de nem is tudom, mennyien voltak. És abban tökéletesen igaza van, hogy ott ült az ÁVO is. És figyelt. Figyelte, hogy kik vannak jelen az esküvőn. Kik, hogyan viselkednek. Mégiscsak október huszonharmadika volt. De nemcsak hogy ott voltak, hanem heten fényképeztek, filmeztek is. De fényképünk alig van az esküvőről, mert senkitől nem kaptunk. Később aztán megtudtam, hogy amikor útlevelet kértek, megmutatták a vendégeknek az esküvői fényképen, hogy ők is ott voltak a Rácz lakodalmán. Milyen joggal akarnak akkor

útlevelet kapni? Kádár János a központi bizottságban beszélt erről az esküvőről. A feleségem egyébként egy üldözött kislány volt, akinek az édesapját, amikor ő kétéves volt, megölték az oroszok. És én éppen azért, mert ebben az elhülyített társadalomban egy kétéves gyereket akartak büntetni az-
zal, hogy kiközösítették, éppen azért ragaszkodtam hozzá. A mai napig nem csalódtam. Másoknak is ajánlom, ne féljenek az üldözöttektől. Mert most is üldözöttek vagyunk.

(*Vasárnapi Újság*, 1996. október 20.)